

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ**

**Теорія та історія соціології
(1 семестр)**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС

**для студентства спеціальності 054 «Соціологія»
освітнього ступеня бакалавр
освітньої програми Соціологія**

КИЇВ-2025

Укладачі:

ЧЕРВІНСЬКА Тетяна – кандидатка соціологічних наук, доцентка, доцентка кафедри теорії та історії соціології

СОБОЛЕВСЬКА Марина – докторка соціологічних наук, доцентка, доцентка кафедри теорії та історії соціології

МОРОЗ Євгенія – кандидатка соціологічних наук, доцентка, доцентка кафедри теорії та історії соціології

ДЕЙНЕКА Артемій – кандидат соціологічних наук, асистент кафедри теорії та історії соціології

Рецензенти:

СУДАКОВ Володимир – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

НАУМОВА Марта – кандидатка соціологічних наук, доцентка, старша наукова співробітниця відділу соціології культури та масової комунікації Інституту соціології НАН України

Навчально-методичний комплекс дисципліни “Теорія та історія соціології (1 семестр)” затверджено рішенням Вченої ради факультету соціології

Протокол № 8 від «26» лютого 2025 року.

Теорія та історія соціології (1 семестр): навчально-методичний комплекс для студентів спеціальності 054 «Соціологія» освітнього ступеня бакалавр освітньої програми Соціологія/ ЧЕРВІНСЬКА Тетяна, СОБОЛЕВСЬКА Марина, МОРОЗ Євгенія, ДЕЙНЕКА Артемій. – К., 2025 – 68 с.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ.....	5
ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ	6
ТЕМА 1. СТАТУС ІСТОРІЇ СОЦІОЛОГІЇ В СИСТЕМІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ.....	6
ТЕМА 2. СОЦІАЛЬНІ ІДЕЇ АНТИЧНОЇ ДОБИ.....	10
ТЕМА 4. ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК СОЦІОЛОГІЇ У ХІХ СТ. СОЦІОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ О.КОНТА	22
ТЕМА 5. СОЦІОЛОГІЧНИЙ НАТУРАЛІЗМ.....	30
ТЕМА 6. ІСТОРИЧНИЙ МАТЕРІАЛІЗМ К.МАРКСА ТА Ф.ЕНГЕЛЬСА ЯК ТЕОРІЯ СУСПІЛЬСТВА.....	40
ТЕМА 7. ПСИХОЛОГІЧНИЙ НАПРЯМ У СОЦІОЛОГІЇ ХІХ СТ.....	50
ТЕМА 8. НІМЕЦЬКА ФОРМАЛЬНА СОЦІОЛОГІЯ	58
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	66

ВСТУП

Місце навчальної дисципліни в освітній програмі підготовки фахівця.

Навчальна дисципліна «Теорія та історія соціології» є складовою освітньої програми «Соціологія» підготовки фахівців освітнього ступеня «бакалавр», й відноситься до блоку обов'язкових дисциплін.

В межах дисципліни передбачено 2 змістовні частини:

1. Протосоціологічне знання. Виникнення та розвиток соціології у XIX ст.
2. Соціологічна думка в Європі наприкінці XIX ст.

Загальний **обсяг вивчення дисципліни у 1-му семестрі** становить – 150 годин.

Обсяг аудиторних занять – 70 год., а саме:

лекції – 28 год.

семінарські заняття – 42 год.

самостійна робота – 80 год.

Форма підсумкового контролю - залік.

Анотація навчальної дисципліни – у дисципліні представлені теоретичні уявлення про суспільство, які передували виникненню соціології як науки, а також є ідеї, дискусії, соціологічні школи, напрямки, концепції класичної соціології XIX століття.

Метою дисципліни є з опорою на історичні документи та твори представників соціологічної думки сформувати знання студентства про історію розвитку ідей, аналіз суспільства різних епох у соціології XIX століття.

Завдання дисципліни:

- засвоєння знань щодо основних ідей, дискусій, соціологічних шкіл, напрямків та концепцій класичної соціології XIX століття.
- формування здатності до аналітичного та критичного мислення й застосування набутих знань для аналізу актуальних подій соціального життя.

Це спрямовано на формування **компетентностей**:

- Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями (ЗК08)
- Здатність оперувати базовим категоріально-понятійним апаратом соціології (СК01)
- Здатність до опанування та використання основних класичних та сучасних соціологічних теорій (СК02)
- Здатність аналізувати соціальні зміни, що відбуваються в Україні та світі в цілому (СК03)

Програмні результати навчання:

- Використовувати понятійний апарат соціології в освітній, дослідницькій та інших сферах професійної діяльності (ПРН01)
- Розуміти історію розвитку соціології, її сучасні концепції та теорії, основні проблеми (ПРН02)
- Застосовувати положення соціологічних теорій та концепцій до дослідження соціальних змін в Україні та світі (ПРН03)
- Обґрунтовувати власну позицію, робити та аргументувати самостійні висновки за результатами досліджень і аналізу професійної літератури (ПРН08)

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

№ п/ п	Номер і назва теми	Кількість годин		
		лекції	семінари	самостійна робота
1. Протосоціологічне знання. Виникнення та розвиток соціології у XIX ст.				
1	Статус історії соціології в системі соціологічного знання	2	2	6
2	Соціальні ідеї Античної доби	2	4	8
3	Соціальні вчення Середньовіччя та Нового часу	2	6	12
4	Виникнення і розвиток соціології у XIX ст. Соціологічна концепція О.Конта	4	4	8
5	Соціологічний натуралізм	4	6	10
2. Соціологічна думка в Європі наприкінці XIX ст.				
6	Історичний матеріалізм К.Маркса та Ф.Енгельса як теорія суспільства	6	6	14
7	Психологічний напрям у соціології XIX ст.	4	6	10
8	Німецька формальна соціологія	4	8	12
Всього		28	42	80

ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

I. ПРОТОСОЦІОЛОГІЧНЕ ЗНАННЯ. ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК СОЦІОЛОГІЇ У XIX СТ.

ТЕМА 1. СТАТУС ІСТОРІЇ СОЦІОЛОГІЇ В СИСТЕМІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ.

Опорні слайди до теми 1.

Історія соціології як дисципліна

- Зв'язок із сучасністю - краще зрозуміти сучасний стан науки, її протиріччя і проблеми
- Формування наукової (само)ідентичності та самосвідомості – відповідь на питання що таке соціологія?
- Розвиток теоретичного знання – засвоєння моделей, зразків мислення та дослідження, способів концептуалізації феноменів суспільного життя
- Формування культури соціологічного мислення: толерантності та поваги до інших точок зору, дискурсивності соціологічного пошуку та аргументованості власних позицій
- Розуміння специфіки національного мислення, культури того чи іншого народу

Завдання, об'єкт і предмет історії соціології

- **Історія соціології** – наука про виникнення, основні етапи розвитку й історичні форми та напрямки соціологічного знання. Вона вивчає як знання про суспільство виокремлюється з багатоманітності людського досвіду і набуває форми науки.
- **Об'єкт історії соціології** – соціальне знання.
- **Предмет історії соціології** - процеси виникнення і розвитку соціального знання, особливості становлення його форм, етапів, шкіл і напрямків

Критерії соціологічного знання

- **Онтологічні** – визначення специфічного предмету науки
- **Епістемологічні** – що ми вважаємо науковим знанням про суспільство
- **Етичні** – моральні цінності, норми, правила поведінки, якими керуються представники певної професійної групи
- **Інституційно-організаційні** – форми інституціоналізації та організації наукової діяльності

Основні періоди та етапи розвитку історії соціології

I. Протосоціологічний етап

- Соціальне знання стародавнього світу
- Соціальне знання епохи Середньовіччя
- Соціальне знання епохи Відродження
- Соціальне знання Нового часу та доби Просвітництва

II. Академічний етап

- Середина XIX ст. – кінець XIX ст.
- Кінець XIX ст. – 20-ті роки XX ст
- 20-70 роки XX століття
- Сучасний - з 70-х до сьогодні

Протосоціологічний етап: основні теми та проблеми

- Виділення проблеми порядку організації людського суспільства (антична філософська традиція)
- Розрізнення понять суспільство та держава (Середньовіччя та Відродження)
- Перетворення суспільства на предмет систематичної рефлексії (Новий час та епоха Просвітництва)
- Створення науки про суспільство – надання рефлексіям наукового характеру (середина XIX ст.)

2 підходи до розуміння предмету історії соціології

- **Вузьке значення** предмету історії соціології – бере свій початок з середини XIX століття, коли О.Конт визначає назву нової науки про суспільство – соціологія.
- **Широке значення** – до предмету історії соціології відносять також вивчення теоретичних уявлень про суспільство, які передували виникненню соціології як науки.

Академічний етап

- **Середина XIX ст. – кінець XIX ст.** – поява контівського проекту “позитивної” науки про суспільство. Інтенсивний розвиток емпіричної соціології, відсутність системного зв’язку між теорією і емпірією. Натуралізація соціологічної теорії, поява еволюціонізму, органіцизму, соціал-дарвінізму, психологізму тощо; формування і поширення марксистської соціальної теорії.
- **Кінець XIX ст. – 20-ті роки XX ст.** – криза натуралістичної соціології, перелом у розвитку соціологічної теорії, розробка теорій соціальної дії та взаємодії, методів розуміючої соціології. Теоретична проблематика поєднується з емпіричною в працях класиків соціології – М.Вебера, Е.Дюркгейма, Ф.Тьоніса, Г.Зімеля, В.Зомбарта, В.Парето тощо.

Академічний етап

- **20-70 роки XX століття** – формування основних сучасних соціологічних теорій, інтенсивна галузева диференціація, вдосконалення емпіричних методів досліджень. Формування соціологічних шкіл – Чиказька, Гарвардська, Колумбійська в США, Франкфуртська, Французька – в Європі.
- **Сучасний - з 70-х до сьогодні** – сучасні теоретичні розробки у напрямку синтезування структури і дії, мікро- і макро- рівнів: теорія комунікативної дії Ю.Габермаса, теорія структурації Е.Гіденса, теорія габітус, полів та капіталів П.Бурдьє тощо.

Перелік питань до семінарського заняття 1 (2 год.)

1. «Стосунки» соціології з природничим та гуманітарним знанням
2. Навіщо вивчати історію соціології або функції соціологічної класики та способи взаємодії з працями попередників
3. Історія соціології: її об'єкт та предмет
4. Основні етапи розвитку соціологічного знання

Завдання для самостійної роботи (виконується як відпрацювання пропущеного семінарського заняття 1 і надсилається викладачу у встановлені терміни)

Напишіть коротке (до 1 сторінки) обґрунтування необхідності/непотрібності (в залежності від вашої думки) вивчення історії соціології студентством спеціальності "Соціологія".

Література до семінарського заняття 1 та самостійної роботи

Основна:

1. Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології(від античності до початку ХХ століття) - К., 1993. – Передмова. - С.3-6.
2. Merton, Robert K. (1968) Social Theory and Social Structure. New York: The Free Press. – P.23-59.

Додаткова:

1. Соболевська М. Специфіка дисциплінарного статусу соціології як гуманітарної науки // вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Соціологія. – 2012. – №3. – С. 10-15.
2. Тарасенко В.І. Дивовижна "ненаука" соціологія // Соціологія: теорія, методи, маркетинг – 2004. – №2. – С. 5–23.
3. Тарасенко В. Проблема начала і самообґрунтування соціології // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 3. – С. 5-23.
4. Судаков В.І. Соціологія як наука: дисциплінарний статус соціології в контексті сучасних соціальних змін // Наукові студії Львівського соціологічного форуму "Багатовимірні простори сучасних соціальних змін": Збірка наукових праць / Судаков В.І. – Львів: Вид. центр Львівського національного університету ім.І.Франка, 2008. – С. 3–7.
5. Штомпка П. Десять тез про статус соціології в нерівному світі. URL: https://sociology.knu.ua/sites/default/files/newsfiles/visnyk2012_3.pdf

Контрольні питання до теми 1.

1. Об'єкт та предмет історії соціології.
2. Завдання вивчення історії соціології.
3. Основні етапи розвитку соціологічного знання
4. Підходи до розуміння предмету історії соціології
5. Протосоціологія та її місце в історії соціології.
6. Протосоціологічний етап: основні теми та проблеми.
7. Академічний етап: періодизація та основні проблеми.

ТЕМА 2. СОЦІАЛЬНІ ІДЕЇ АНТИЧНОЇ ДОБИ.

Опорні слайди до теми 2.

Специфіка античного світогляду

- Космоцентризм – як світогляд, безособистісність, песимізм та фаталізм: Доля, Фатум – залежність людини від них
- Відмінність міфологічного та наукового знання
- Презирство до суспільного життя, піднесення споглядання та аскетизму
- Активна участь у політичному житті, ораторська пристрасність.
- Поєднання натурфілософських та антропологічних настанов
- Соціальне буття – синтез природного і людського
- Ототожнення держави та суспільства

Платон: вчення про ідеї

- Існує два світи – світ ідей (ейдосів) та речей, або форм.
- Ідея – це прообраз речі, її виток.
- Ідеї – постійні, єдині і чисті. Речі – мінливі, множинні та викривлені.
- Світ ідей існує поза часом і простором.
- У цьому світі є певна ієрархія. На вершині – ідея Блага, з якої виникають всі інші.
- Ідея будь-якої речі – найглибше, найістотніше, найсуттєвіше у ній.
- У людини роль ідеї виконує її безсмертна душа.
- Трьом частинам душі (началам) відповідають добродетності (чесноти), які поєднуючись разом утворюють справедливість.

РОЗУМ - АФЕКТИ - ПРАГНЕННЯ
МУДРІСТЬ – МУЖНІСТЬ - ПОМІРКОВАНІСТЬ

Міф про печеру

Вчення про державу

- Держава ототожнюється із суспільством, виникає із природних потреб
- Визначення держави подається побіжно, не відіграє суттєвої ролі у дослідженні.
- Людина – істота соціальна, не існує поза державою, поза суспільством.
- Людина завжди включена у мережу соціальних відносин.

Ідеальна держава

- Єдність – побудована на принципі морально-етичної спільноти громадян
- Ієрархічна – управляється розумним станом
- Керується на основі знання, а не думок
- Найбільш адекватно відображає на землі світ ідей

Структура ідеальної держави

- 3 стани: філософи, охоронці (стражі), робітники.
- Особливий інтерес лише до 2 перших станів.
- Головна ідея – досягнення справедливості.
- Всі 3 стани слугують цій ідеї. Вони вільні, рівні і щасливі.
  - ✓ Вільні – усвідомлюють необхідність свого положення
  - ✓ Рівні – займають саме те місце, для якого народжені.
  - ✓ Щасливі – задоволені своїм існуванням
- Ідеальна держава створена не в інтересах окремої особи, а заради цілого, держави, поза якої індивід не існує.
- Ідеальна держава спрямована на відсутність будь-якого розвитку
- Вона не розвивається, а функціонує.
- 4 фактори, що сприяють розвитку держави
  - ✓ Зростання кількості населення
  - ✓ Розширене відтворення
  - ✓ Новаторство у мистецтві
  - ✓ Нове у системі виховання

Арістотель: Вчення про людину і державу

Спосіб пізнання:

- Критикує платонівські ідеї, які начебто подвоюють світ. Річ розглядається як єдність форми і змісту.
- Речі, навколишній світ пізнаються людиною. Наукове знання – це відтворення буття, відтворення загального у речах.
- Звідси метод – розділення цілого, складного на частини, найменші елементи.

«Політика»

- Держава і суспільство не розрізняються.
- Держава – це певний вид спілкування, це вища форма спілкування між людьми. Спілкування існує заради досягнення блага.
- Умовою досягнення блага є добродичність, що полягає в умінні визначитись у виборі доброго вчинку.
- Держава постає як найвища форма спілкування і необхідний спосіб існування людей – «спілкування собі подібних заради досягнення блага» (кращого існування).

Вчення про людину і державу

- Держава як найвища форма спілкування може бути розкладена на прості елементи – парне спілкування.
- Парне спілкування – *«природна необхідність примушує спілкуватися тих, хто не може існувати один без одного»*.
- 2 найпростіші форми:
  - ✓ Спілкування між чоловіком та жінкою
  - ✓ Спілкування між рабом та господарем
- З цих 2 форм виникає 1 тип спілкування – **сім'я** (спілкування у межах *ойкосу*).
- Сім'я – елемент більш розвинутої форми спілкування – **поселення** – мета якого задоволення потреб ведення сумісної господарської діяльності. Форма панування тут зберігається – належить цареві, сімейно-родовому вождю, патріарху.
- Поселення, сформоване із декількох сімей – лише перехідна форма спілкування. Найвища форма – *«цілком завершена»* – **держава**, що складається із декількох поселень та існує заради досягнення блага життя.

Вчення про людину і державу

Вчення про людину і державу

Держава

- Продукт природного виникнення
- Виникає і існує за природою
- За природою передую кожній людині
- Всім громадянам держава забезпечує справедливість,
- Піклується про всіх членів суспільства.

Людина

- Істота політична, соціальна і розумна.
- Досягнути щастя можливо лише за умови сумісного проживання з іншими людьми
- Життя і діяльність потрібно спрямовувати на спільне благо, що і є умовою досягнення щастя.

Форми державного устрою

- Виділяє 6 форм державного устрою.
- Критерій виділення – за кількістю осіб та здатністю слугувати суспільній користі.

Правильні форми державного устрою.
Мета – загальна користь

Монархія
Аристократія
Політія

Неправильні форми державного устрою.
Мета – власна користь

Тиранія
Олігархія
Демократія

Перелік питань до семінарського заняття 2 (2 год.)

1. Загальна характеристика соціального знання Античності.
2. Людина і суспільство у філософському вченні Платона:
  - Теорія ідей/форм
  - Теорія соціальних змін – як Платон бачить історичний процес?
  - Структура суспільства – що лежить в її основі? Ставлення Платона до соціальної нерівності.
  - Ідеальна держава – якою вона є для Платона? Яким є зв'язок між «ідеальною державою» та природою людини?
  - Як Платон розуміє справедливість?
3. Чи хотіли б ви жити в «ідеальній державі» Платона?

Перелік питань до семінарського заняття 3 (2 год.)

Обговорення соціально-політичних поглядів Арістотеля:

1. Що має на увазі Арістотель, коли говорить що людина є політичною істотою (zoon politikon)?
2. Що об'єднує людей разом? Які форми соціальних об'єднань виокремлює Арістотель? Що лежить в їх основі?
3. Які форми правління виокремлює Арістотель? Чим вони відрізняються і як змінюють одна одну?
4. Порівняльний аналіз концепцій ідеальної держави Платона та Арістотеля.

Завдання для самостійної роботи (виконується як відпрацювання пропущеного семінарського заняття 2 або 3 і надсилається викладачу у встановлені терміни).

Порівняйте соціальні концепції Платона та Арістотеля (їх розуміння природи людини, соціальних відносин, (ідеальної) держави). Стисло охарактеризуйте спільне та відмінне в їх ідеях.

Література до теми 2.

Основна:

1. Арістотель. Політика URL: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm> (фрагменти тексту для підготовки надаються викладачем).
2. Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології(від античності до початку ХХ століття) - К., 1993. – С.38-57.
3. Платон. Держава. URL: <http://litopys.org.ua/plato/plat.htm> (фрагменти тексту для підготовки надаються викладачем).
4. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. В 2 тт. Т.1 У полоні Платонових чар. Пер з англ. – К.: Основи, 1994. (фрагменти тексту для підготовки надаються викладачем)

Додаткова:

1. Рассел Б. Історія західної філософії. URL: <http://litopys.org.ua/russel/rus04.htm> (Розділи XIII-XV).
2. Szacki, Jerzy. History of sociological thought. – Westport, Conn.: Greenwood Press, 1979. – P.3-14.

Контрольні питання до теми 2.

1. Загальна характеристика соціального знання Античності
2. Вчення Платона про ідеї.
3. Вчення Платона про державу. Структура ідеальної держави.
4. Соціально-політичні погляди Арістотеля.
5. Порівняльна характеристика соціально-політичних концепцій Платона та Арістотеля

ТЕМА 3. СОЦІАЛЬНІ ВЧЕННЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА НОВОГО ЧАСУ.

Опорні слайди до теми 3.

Загальна характеристика епохи Середньовіччя

- Середньовіччя – особливий період, що характеризується кардинальною зміною світоглядних орієнтирів:
- Уявлень про світ – теоцентризм, провіденціалізм
- Про місце людини в світі – переорієнтація з полісу на особистість
- Про норми та ідеали людського існування – індивідуальна відповідальність за власний вибір
- **Теософія Августина Блаженного** - спроба створити загальну концепцію розвитку людства на основі релігійних уявлень. Провіденціалізм. Есхатологія. Всесвітня історія як єдиний, закономірний лінійний процес.
- **Фома Аквінський** – вчення про закони та державу. Розрізнення: закон вічний, природний і людський.

Соціальне знання епохи Відродження

- Зародження капіталістичних відносин, розвитку міст, створення національних держав і абсолютних монархій.
- Епоха соціальних конфліктів – селянських повстань та релігійних війн.
- Характерні риси: культ античності, антропоцентризм, звернення до земного, тілесного начала, героїзація особистості, художній реалізм, використання народної мови, гуманізм
- Данте А. - людина своїми вчинками і заслугами створює для себе покарання або винагороду.
- Макіавеллі Н. - природна сутність людини – егоїзм і захист особистих інтересів, політика як особлива сфера діяльності, що повинна реалізовуватись із урахуванням "природних причин" і "корисних правил", бути вільною від моралі. Створення могутньої італійської держави – мета, заради якої можна використати будь-які засоби.
- Соціальні утопії – Т.Мор і Т.Кампанелла

Новий час

2 етапи

- XVII-XVIII ст. – епоха Просвітництва
  - ✓ XVII – епоха абсолютизму, галантне століття
  - ✓ XVIII – століття Розуму
- XIX ст. – буржуазна епоха, період промислових революцій, технічного прогресу.

Відбуваються зміни економічного, політичного і світоглядного характеру.

Відкриття у різноманітних галузях знань

1609 р. – Г.Галілей вивчає рух небесних тіл за допомогою оптичних приладів

1628 р. – У.Харві - відкриття системи кровообігу людини

1643 р. – Е.Торічеллі – ртутний барометр

1657 р. Х.Гюйгенс – перший годинник з маятником

Р.Декарт – основи аналітичної геометрії,

І.Ньютон – закони класичної фізики

Що таке Просвітництво?

І.Кант

“Просвітництво – це вихід людини із стану неповноліття, в якому вона перебуває з власної провини. Неповноліття означає неспроможність користатися власним розумом без керівництва когось іншого.”

- ✓ **Віра в людський розум**, прагнення звільнити його від упереджень – це ідеальна сила, що прийшла на зміну ідеї Бога епохи Середньовіччя.
- Ідеали науковості
  - ✓ Раціональність – обґрунтованість, пошук природних основ порядку і стабільності.
  - ✓ Важливість і необхідність розробки наукової методології – методів отримання і перевірки достовірності знання.
  - ✓ Експериментально підтвержене знання – строге, отримане за допомогою спеціальних приладів і математичних доведень.
  - ✓ Об’єктивність – точність, можливість перевірки, незалежність від суб’єкту пізнання.
- Час – лінійний, незворотній, однорідний процес. Це власність людини, стимул до успіху, отримання особистого щастя на землі.
- Простір – Земля вже не є центром всесвіту, лише невеличке тіло серед інших планет.
- Установка на прогрес – ідея безмежної досконалості людства на принципах розуму.

Томас Гобс: Вчення про людину

«Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної» (1651)

- Людина – проміжна ланка між природою та суспільством
- Природа людини складається з потреб, пристрастей, здібностей і сили
- Від природи всі люди рівні: не мають жодної печатки становості
- Природа людини: егоїстична, прагнуча
- Найважливіше – інстинкт самозбереження – всі прагнуть собі добра
- Війна всіх проти всіх – природний стан
- Небезпека – в рівності, що призводить до руйнівних наслідків
- Розумне рішення – укладання суспільного договору – виникнення держави

Т.Гобс: вчення про державу

- Держава, суспільство – штучне утворення, механізм, створений людьми і регульований через знакові зв'язки
- В державі діють вічні і незмінні природні закони
- Функціонує завдяки розумному егоїзму: обмежувати себе заради власних інтересів
- Держава як організм із відповідними функціями
- Сила – головний чинник державного ладу, єдине мірило законності і моралі
- Релігія є благо тому, що вчить коритися політиці керівних осіб, покликана слугувати зміцненню державної влади й підкорятися їй

Шарль Луї де Монтеск'є

Про дух законів (1748)

- Теорія 3 форм правління - республіка, монархія та деспотія
- Географічний детермінізм: дослідження матеріальних та фізичних чинників, які впливають на людину, політичні структури через клімат і географічне середовище
- Вплив на звичаї та закони соціальних чинників: торгівлі, грошової системи, чисельності населення та релігії, що визначають специфічний "дух народу".
- Типологія законів
  - ✓ Позитивні – обмежені кожним окремим суспільством, формуються внаслідок специфічних традицій кожного конкретного суспільства
  - ✓ Природні – ті, що встановлені природою
  - ✓ Об'єктивний, універсальний (божественний закон - деїзм)

Жан-Жак Руссо

«Про суспільну угоду, або Принципи політичного права» (1762)

- Природа людини – егоїстична, асоціальна
- Форма договору, що існує в суспільстві, юридичні обов'язки, не моральні
- Суспільний договір нічого не вартий, якщо базується на примусі
- Цінністю є лише таке панування, в якому людина сама робить себе підкореною
- Реальна єдність повинна базуватися на вільному об'єднанні людських воль
- Свобода стоїть над законом. Істинний характер свободи – у вільному слідуванні закону
- Знайти таку форму соціальності, в якій би особистість кожного була захищена державою
- Де підкоряючись державі або іншим людям, особа підпорядковувалася лише самій собі – автономна особистість
- Держава – не погодження про підкорення, але легітимізація влади

Ідея Прогресу: А.-Р.-Ж.Тюрго

- Прогрес – це поступовий розвиток людства.
- Природа, котра нерівномірно розподіляє свої дари, наділяє людей різними якостями, талантами, розумовими здібностями і, як результат, в різні епохи народжується різна кількість вчених, науковців, мислителів.
- Протиставлення суспільного і природного розвитку: природа підкоряється "незмінним законам", а історія людства змінюється поступово.
- Якщо розглядати поступовий рух розвитку людей як людський рід з моменту його зародження, то маємо цілісність людства.
- Це ціле, як і будь-який індивід, має свій стан малечості та свій прогрес.
- Головна ідея – про всезагальність прогресу – головного потоку, в який вливаються окремі країни і народи, різні сфери людської діяльності, незалежно від того, який вплив, позитивний чи негативний вони здійснюють, все одно це сприяє суспільному прогресу

Ідея Прогресу: Н. Кондорсе

- Прогрес людського роду – процес неухильного руху людського розуму на шляху діяльного освоєння світу
- Розум – джерело, рушійна сила прогресу, внутрішня здатність людини до пристосування умов довкілля
- Результати діяльності людини – відвойована у природи реальність
- Спостереження розвитку людських розумових здібностей у освоєнні природи – картина прогресу людського розуму
- Завдання науки – спостереження за розвитком людського суспільства, через встановлення порядку, виявлення взаємозв'язку між різними етапами, встановлення видозмін
- Доведення безмежностей людського вдосконалення та нестримності такого розвитку

Перелік завдань до семінарського заняття 4 (2 год.)

Обговорення концепцій ідеальних форм суспільного устрою у працях Т.Мора «Утопія» та Т.Кампанелли «Місто Сонця» відбуватиметься у *формі дебатів*.

Студентська група буде поділена на 2 команди згідно зі списком.

ПЕРША команда повинна прочитати «Утопію» Т.Мора та захищати його тези через аналіз основних елементів "ідеальної" форми суспільного устрою (розподіл робочого дня; відносини у родині; поділ праці, соціальний контроль та регламентація, роль рабів та багато іншого...). Підтримуючи ідеї Т.Мора Ви одночасно виступаєте критиком ідей Т.Кампанелли.

Відповідно, ДРУГА команда діє навпаки – розкриває ключові принципи побудови Міста Сонця Т.Кампанелли та представляє позитивні сторони цієї моделі суспільного устрою. І при цьому критикує, звертає увагу на слабкі місця концепції Т.Мора.

Робота в командах при підготовці завдання передбачає комунікацію, розподіл праці і попередні консультації. Для того, щоб усі студент(к)и були максимально задіяні в роботі, слід так структурувати матеріал, щоб кожен/кожна доповідали про окрему характеристику утопічного суспільства. Тому раджу спочатку опрацювати текст, виокремити ключові тези, і вже потім обирати виступаючих по кожній з них.

Щодо літератури:

Обов'язковим для прочитання є фрагмент тексту відповідного автора для кожної групи.

Додатково можна прочитати:

- 1) Фрагмент тексту команди-суперниці
- 2) Оглядові матеріали, присвячені ідеям Т.Мора та Т.Кампанелли.

Задля пошуку більш якісних та цікавих аргументів захисту власної позиції доречно ознайомитися з оглядовими матеріалами, в яких наявний аналіз концепцій Мора/Кампанелли. Уточнюючі/каверзні/провокативні питання + критичні зауваження до представлених командою-суперницею образів утопічних суспільств раджу підготувати заздалегідь і модифікувати (за необхідності) безпосередньо в ході обговорення.

Регламент – до 20 хвилин на кожну колективну доповідь (потрібно скомунікувати, самоорганізуватися і розподілити окремі виступи); до 20 хвилин – на відповіді на питання кожної з команд.

Література до семінарського заняття 4.

Основна:

1. Мор Т. Утопія. Золота книжечка, така ж корисна, як забавна, про найкращий устрій держави і про новий острів Утопія. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printitzip.php?tid=3752>
2. Кампанелла Т. Місто Сонця. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3439>

Додаткова:

1. Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології(від античності до початку ХХ століття) - К., 1993. – С.70-74.

Перелік питань до семінарського заняття 5 (2 год.)

Соціально-політичні погляди Н.Макіавеллі.

1. Природа людини
2. Виникнення та призначення держави
3. Образ "нового державця" – його якості та дії, необхідні для отримання і збереження влади.
Питання для дискусії: Чи слідують українські та світові політики рекомендаціям Макіавеллі? Наведіть конкретні приклади з сучасного (поза)українського політичного життя.

Завдання для самостійної роботи (виконується на вибір одне з завдань як відпрацювання пропущеного семінарського заняття 5 і надсилається викладачу у встановлені терміни)

Завдання 1.

1. Прочитайте фрагмент матеріалу «Популістські орієнтації населення України впродовж соціальних трансформацій» (з повним текстом можна ознайомитися тут <https://dif.org.ua/article/populistski-orientatsii-naseleण्या-ukraini-vprodovzh-sotsialnikh-transformatsiy>).
2. Виокремте основні характеристики популізму.
3. Поміркуйте чи державця в інтерпретації Н.Макіавеллі можна назвати популістом. Обґрунтуйте відповідь.

Завдання 2.

1. Перегляньте документальний фільм «Будапешт. Бомба під Незалежність», який розповідає докладну історію підписання Будапештського меморандуму 1994 року. URL: <https://suspilne.media/culture/page/1065-budapestskij-memorandum-film-suspilne/>
2. З урахуванням усіх свідчень і обставин, які супроводжували підписання Будапештського меморандуму, аргументуйте чи можна назвати тодішнє керівництво нашої держави (президента Леоніда Кравчука) державцем (в інтерпретації Н.Макіавеллі).

Література до семінарського заняття 5 та самостійної роботи.

Основна:

1. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки; Державець. Пер.з італ. – Харків: Фоліо, 2007. – С.457-484.

Додаткова:

1. Kult: Podcast. Макіавеллі: "Володар", мораль, реальна політика. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=8BWypFDCnFk&t=76s>
2. Резник О. Популістські орієнтації населення України впродовж соціальних трансформацій. URL: <https://dif.org.ua/article/populistski-orientatsii-naselennya-ukraini-vprodovzh-sotsialnikh-transformatsiy>
3. Себайн Дж., Торсон Т. Історія політичної думки. Пер.з англ. – Київ: Основи, 1997. – С.305-322.

Перелік питань до семінарського заняття 6. (2 год.)

Основна дискусія на семінарському занятті буде вибудовуватися навколо Гоббсівських аргументів, тому при читанні фрагментів «Левіафану» слід звернути увагу на авторську логіку викладу матеріалу, зокрема на:

1. Розуміння природи людини; природного стану; сутності, причин та наслідків війни всіх проти всіх.
2. Природне право та природний закон, їх співвіднесення між собою.
3. Поняття договору, особи (природної та штучної), представництва.
4. Специфіка розуміння суспільного договору, походження та визначення держави і влади суверена.
5. Поміркуйте також над спільним/відмінним у поглядах Гоббса та інших авторів, яких ми вже розглянули.

Поміркуйте над можливостями використання концепції Гоббса для аналізу феноменів сучасного суспільства.

Література до семінарського заняття 6. (2 год.)

Основна

1. Гоббс Т. Левіафан, або суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2000. – С.150-197.

Додаткова

1. Так. Р. Вступ. //Гоббс Т. Левіафан, або суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2000. – С.12-29.
2. Філіппов О. "Левіафан" Томаса Гоббса (український переклад тексту надається викладачем).
3. Kult: Podcast. Що таке суспільна угода? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=AcvZkiWmanA>

Перелік питань для обговорення на семінарському занятті 7. (2 год.)

Вчення Ж.-Ж.Руссо про суспільний договір.

1. Поняття природного стану та природи людини
2. В чому полягає сутність суспільної угоди? Для чого вона потрібна?
3. Як Руссо визначає суверена?
4. Що таке громадянський/суспільний стан?
5. Як Руссо характеризує поняття загальної волі?
6. При аналізі поглядів Руссо, подумайте над тим чим вони відрізняються/узгоджуються з ідеями Гоббса.

Завдання для самостійної роботи (виконується як відпрацювання пропущеного семінарського заняття 6 або 7 і надсилається викладачу у встановлені терміни)

1. Перегляньте відео Глібовицький. Суспільні договори та «розкол» українців. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Liu4mFVAe2M>.

2. Як визначається суспільний договір у дискусії? Чи співпадає це визначення з тим як інтерпретують суспільний договір Т.Гоббс та Ж.-Ж.Руссо?
3. Як змінювалися суспільні договори в пізньорадянський період та роки незалежності України?
4. Як війна вплинула на чинний суспільний договір і чи потрібно його «перепідписувати»?

Література до семінарського заняття 7.

Основна:

1. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права. URL: <http://litopys.org.ua/rousseau/rous.htm> (фрагменти тексту для підготовки надаються викладачем).
2. Хома О. Трактат Ж.-Ж. Руссо «Про суспільну угоду». URL: <http://litopys.org.ua/rousseau/rous06.htm>

Додаткова:

1. Рассел Б. Історія західної філософії. URL: <http://litopys.org.ua/russel/rus11.htm> (Розділ XIX. Руссо.)
2. "Яка в нас суспільна угода": есей філософа Вахтанга Кебуладзе. URL: <https://suspilne.media/culture/414696-aka-v-nas-suspilna-ugoda-esej-filosofa-vahtanga-kebuladze/>

Контрольні питання до теми 3.

1. Загальна характеристика соціального знання епохи Середньовіччя.
2. Загальна характеристика соціального знання епохи Відродження.
3. Загальна характеристика соціального знання Нового часу.
4. Ідея Прогресу в соціальних вченнях Нового часу.
5. Соціальні утопії Т.Мора та Т.Кампанелли
6. Соціально-політичні погляди Н.Макіавеллі.
7. Теорія суспільного договору Т.Гоббса
8. Основні положення вчення Ж.-Ж.Руссо про суспільний договір.

ТЕМА 4. ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК СОЦІОЛОГІЇ У ХІХ СТ. СОЦІОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ О.КОНТА

Опорні слайди до теми 4.

Лекція 4. Метатеоретичні засади соціології ХІХ ст.

Соціальні та інтелектуальні витоки соціології як науки

- Становлення промислового капіталістичного суспільства
  - ✓ Тема капіталізму (К.Маркс, М.Вебер, В.Зомбарт)
  - ✓ Тема протиставлення традиційного та сучасного суспільства (Ф.Тьоніс)
  - ✓ Тема промислового суспільства (О.Конт, Е.Дюркгейм)
  - ✓ Тема ліберально-демократичного суспільного устрою (А.де Токвіль, Г.Спенсер)
- Соціологія як буржуазна наука – як потреба буржуазного суспільства в усвідомленні самого себе – самоопісі, рефлексії
- Н.Луман – у складноструктурованому, диференційованому та асиметричному суспільстві можливість порядку стає неймовірною, очевидна потреба у створенні єдиного загального опису (на заміну міфології та релігії).

Соціальні та інтелектуальні витоки соціології як науки

- Руйнування природних самоопісів – розрізнення держави (державного стану) та суспільства.
  - ✓ Античність: polis = societies civis
  - ✓ Середньовіччя: протиставлення Царства Земного та Царства Божого
  - ✓ Новий час: розвиток промисловості – виробничі відносини - розподіл праці
- Соціологія ХІХ ст - соціологія економічної сфери, економічного розвитку. Основна тема: К.Маркс «Капітал», М.Вебер «Протестантська етика і дух капіталізму», Е.Дюркгейм «Про розподіл суспільної праці».
- Криза економіки початку ХХ ст. – нові реалії, підґрунтя для нових тем в соціології – масове суспільство, інформаційний обмін, мас-медіа. Тема комунікації.

Соціологія XIX ст.: основні характеристики

- Соціологія промислового суспільства
- Встановлення чітких законів розвитку
- Професіоналізація
- Інституціоналізація
- Століття соціологічної класики
- Орієнтація на природничі науки. Віра у всемогутність науки
- Основна ідея: доведення і обґрунтування науковості нової науки
  - ✓ Виокремлення власного предмету, об'єкту і методів вивчення
  - ✓ Обґрунтування практичної значущості
- Завдання:
  - ✓ Класифікувати наукові дисципліни, знайти місце для соціології (Конт)
  - ✓ Позбавитись від будь-якої ненауковості (Маркс – критика ідеології)
- Теоретична криза наприкінці XIX – початку XX ст.: науки про природу vs науки про дух (розуміюча соціологія М.Вебера)

Ідея Прогресу

- Основна ідея, що була запозичена з часів Просвітництва
  - ✓ Закон 3-х стадій О.Конта
  - ✓ Зміна суспільно-економічних формацій К.Маркса
  - ✓ Стадії еволюції Г.Спенсера
- Основні запитання:
  - ✓ Чи можливий регрес, занепад? Чи має цивілізація/ суспільство значні переваги перед життям у спільноті? (О.Шпенглер, Ф.Тьоніс – gemeinschaft vs gesellschaft)
  - ✓ Яким має бути перехід від однієї стадії до іншої? Яка ціна такого переходу? (еволюція vs революція)

Онтологічні та гносеологічні засади соціології XIX ст.

- Онтологія – сфера знання про буття, його основоположні принципи
- Визначити онтологічні засади науки – з'ясувати її специфічний об'єкт.
- Об'єкт соціології – соціальна реальність.
- Розуміння природи соціальної реальності – онтологічна засада соціології (Якою є природа соціальної реальності?)
- **Соціальний реалізм** – загальні поняття мають власну реальність, відрізняються від одиничних речей. Пріоритет суспільства як цілого над окремими індивідами. В соціології XIX ст. – соціологізм (Е.Дюркгайм).
- **Соціальний номіналізм** – загальні поняття – лише назви, імена, породжені мисленням, ілюзія, яка може існувати лише в людському розумі. Вивчати і спостерігати ми можемо лише окремих індивідів та їхню поведінку.

Онтологічні та гносеологічні засади соціології XIX ст.

- Гносеологія – теорія пізнання, спосіб пізнання соціальної реальності, притаманний соціології XIX ст.
- **Редукціонізм** – пояснення складних явищ шляхом зведення їх до менш складних та нерозвинутих.
- **Аналогії** – пошуки схожості між соціальними явищами та вже відомими, описаними іншими науками. Наприклад, біологією, фізіологією – науками про функціонування живих організмів. Натуралістична школа, органіцизм
- За аналогією природничих наук – прагнення виводити загальні, універсальні закони функціонування суспільства. Проблема: співвідношення між прогресивістським принципом безперервного розвитку та універсальним постулатом про незмінність загальних законів. Криза Просвітницьких ідеалів: філософія життя Ф.Ніцше, О.Шпенглер, в соціології – Г.Зімель.

Лекція 5. Соціологічна концепція О.Конта

Життєвий шлях

- Народився 19 січня 1798 р. у м. Монпельє, у родині чиновника, віруючого католика, монархіста.
- 1814 р. – вступає у Політехнічну школу в Парижі, вивчає математику та природничі науки.
- 1817 р. стає секретарем А.Сен-Сімона – до 1824 р. – розрив відносин.
- 1830 -1842 рр. – 6-т. «Курс позитивної філософії».
- 1847 р. – проголошує позитивізм новою релігією людства
- 1948 р. – організує Позитивістське товариство
- Помер 5 вересня 1857 року.

Періодизація творчості

1. **Ранній період** 1819-1828 рр. – співробітництво із А.Сен-Сімоном, невеликі твори «Опускули», що увійшли до 4 т. «Позитивної політики». Основні ідеї: принципи інтелектуальної та соціальної реформ, особлива роль вчених у суспільстві, поняття позитивної політики, закон 3 стадій
2. **Зрілість** 1830-1842 рр. – створення та видання 6 т. «Курсу позитивної філософії» - наукової основи позитивістського світосприйняття. Доповнює закон 3-х стадій, класифікація наук, обґрунтування нової науки про суспільство.
3. **Пізній період** 2-га пол.1840 рр. – 4 т. «Система позитивної політики, або Соціологічний трактат, що засновує Релігію Людства», «Позитивістський катехізис», «Суб'єктивний синтез». На перший план виходять суб'єктивні почуття, емоційні фактори, мораль та релігія. Позитивізм як доктрина, в якій наукові елементи підкорені моральним і релігійним.

Нова наука про суспільство

- Розробка поняття "**істинної**" науковості, на базі якої й повинна створюватися нова наука про суспільство
- Побудова **системи позитивних наук** і визначення **місця в ній нової науки**, яка повинна була досліджувати суспільство.
- Визначення **змісту соціології**: предмет, структура, функції, методи

Закон 3-х стадій

Окремий індивід і людство загалом у своєму розвитку проходять **3 стадії**:

- 1. Теологічна** – людський розум намагається знайти початкові або кінцеві причини явищ, прагне до абсолютного знання (фетишизм, політеїзм, монотеїзм).
- 2. Метафізична** (абстрактна) – людське мислення намагається пояснити внутрішню природу явищ, їх початок і призначення. Пояснює їх не через надприродні фактори, а шляхом абстракцій. Критичне, руйнівне.
- 3. Позитивна** (наукова) – діє закон постійного підкорення уяви спостереженню. Розум відмовляється від визначення кінцевих причин і сутностей, звертаючись до дослідження законів – постійних відносин, що існують між явищами.

Позитивізм

Значення слова **позитивний**:

- 1.реальне** на протигагу химеричному
- 2.корисне** на протигагу непридатному
- 3.достовірне** на протигагу сумнівному
- 4.точне** на протигагу неясному
- 5.організуюче** на протигагу руйнуючому

Позитивний метод – ґрунтується на спостереженні та експерименті.

Наука відповідає на питання **„як”**, а не **„чому” відбувається явище**.

Класифікація наук

- Розкриває становлення позитивного мислення в різних галузях наук
- Послідовна залежність наук
- Розташування наук у відповідності з:
  - ✓ історією їх виникнення
  - ✓ природою явищ, які вони вивчають
  - ✓ зменшенням їх абстрактності
  - ✓ зростаючою складністю

Соціологія як наука

- Соціологія – *"частина природної філософії, яка повинна позитивно вивчати сукупність фундаментальних законів, властивих соціальним явищам"*
- Соціологія вивчає незмінні природні закони. Її предмет найважливіший і найскладніший. Має використовувати досягнення інших наук, зокрема біології.
- Людина за своєю природою істота соціальна – це її природний стан. Але егоїзм також притаманний людині. Соціальність вимагає навчання, засвоєння індивідом норм шляхом виховання.
- Примат суспільства над індивідом.
- Людина не створює соціальні явища, але здатна змінювати їх, знаючи закони природи.
- Суспільство як система. Прообраз – біологічний організм.
- Ототожнення суспільства і людства. В певний історичний момент деякі суспільства представляють людство в цілому – європоцентризм.

Структура соціології

Соціальна статика

- Теорія соціального порядку
- Вивчає структуру суспільства; функції соціальних інститутів; умови існування, притаманні усім людським суспільствам
- Об'єкт – суспільства в стані спокою
- Соціальна анатомія

Соціальна динаміка

- Теорія суспільного прогресу
- Вивчає закони розвитку і зміни соціальних систем
- Об'єкт – суспільства в стані руху
- Соціальна фізіологія

Соціальна статика

- Увага приділяється дослідженню стійких структур та тієї ролі, яку вони відіграють у збереженні суспільства як цілого.
- Консенсус в основі – будь-який елемент не можна розглядати за межами суспільства. Забезпечується домінуванням соціальних почуттів та ідей.
- Аналіз елементів, що визначають консенсус. Почуття – ідеї – інститути. Стійкість та узгодженість ідей забезпечують консенсус.
- Незалежність духовної влади та розподіл влади – максимальний консенсус та моральне вдосконалення.

Соціальна динаміка

- Підхід до соціальних явищ, коли увага акцентується на вивченні процесу змін, його обумовленості, спрямованості та наслідків.
- Те, що відрізняє людське суспільство від тваринних спільнот, не просто зміни, а поступовий розвиток
- Джерело соціальної динаміки – інтелектуальні, духовні сили. Закон 3-х стадій – внутрішня логіка прогресу людства.
- Рушійні сили прогресу людства:
  - ✓ **Універсальні** природні умови розвитку суспільства: ті, що відносяться до людського організму (расова організація) і ті, що відносяться до середовища (географічний фактор)
  - ✓ **Вторинні**, але тривало діючі фактори: тривалість людського життя, зростання народонаселення та природний розподіл праці, людський розум.
- Історія людства – розвиток загальних та абстрактних ідей. Кінцева мета – утвердження позитивного мислення, розвиток індустріального суспільства.

Методи соціології

- Основні постулати: **науковість** (об'єктивна наука, що базується на спостереженні, вільна від упереджень - КПФ) та **практичність** (світосприйняття, що практично перетворює світ - СПП).
- **Об'єктивний науковий підхід** (КПФ) – загальнонаукові методи:
  - ✓ **Спостереження** – постійні зв'язки між фактами
  - ✓ **Експеримент** – прямий та непрямий (порушення нормального розвитку, суспільні патології)
  - ✓ **Порівняння** (людських та тваринних спільнот, різних станів людських спільнот, історичні стадії людства). **Історичний метод**
- **Суб'єктивний метод** (СС) – містичний характер, суб'єкт – людство в цілому, емоційно-альтруїстичний метод серця, якому підкоряється розум. Жити заради інших. Метод любові.

Значення соціології О.Конта

- Ім'я та програма для соціології
- Позитивізм
  - ✓ прагнення розвивати соціологію за зразками природничонаукового знання
  - ✓ обґрунтування ідеї суворого відбору соціальних фактів для осмислення соціальної реальності
  - ✓ обґрунтування методів соціології
- Соціальна статика та соціальна динаміка – структурний та функціональний аналіз суспільства
- Пошуки критеріїв соціального порядку та прогресу в самому суспільстві
- Синтез наукового знання – перехід від теологічного мислення до позитивного, обґрунтування суспільних ідей та їх меж.
- Реформування суспільства – не зміна політичного режиму, а поширення позитивної, наукової думки, ненасильницьким, еволюційним шляхом. Соціолог – пророк нового суспільства, освічує голову і поєднує душі.
- Нова релігія людства – релігія наших часів повинна мати позитивну орієнтацію, потрібен духовний вплив, що стримує світську владу, підпорядкує технічну ієрархію можливостей моральній ієрархії гідності.

Перелік питань до семінарського заняття 8. (2 год.)

1. Система класифікації наук О.Конта та місце в ній соціології
2. Предмет, завдання та структура соціології (соціальна статика та соціальна динаміка).
3. Закон 3-х стадій.
4. Методи соціології.
5. Оскільки погляди Конта пронизує ідея позитивного – мислення, науки, методу, навіть, релігії та церкви – обговоримо, в контексті розгляду основних питань, суть позитивізму.

Семінарське заняття проходить у формі гри «*Суд над Огюстом Контом*». Студенти діляться на три групи – *адвокати, прокурори, судді*. *Прокурори* послідовно висувують звинувачення з подальшим аргументуванням «вини» О.Конта (прикладі звинувачень «Огюст Конт – плагіатор ідей Сен-Сімона»; «Соціологія Конта – «обгортка» без наповнення»; «Закон трьох стадій – а чи має ЦЕ право називатись дійсно ЗАКОНОМ?»; «Історія створення терміну «соціологія»: фасералм від лінгвістичної спільноти»; «А хоч якісь ідеї Конта витримали перевірку часом?»; «Соціологія як нова релігія людства: або чому ми й досі повинні читати напівбожевільного Конта?» та ін.). *Адвокати* ж у свою чергу використовують аргументи задля захисту репутації засновника соціології, доводячи актуальність й значущість його ідей. Функція ж *суддів* – модерувати засідання; задавати уточнюючі питання; на основі усіх аргументів винести вердикт та визначити команду переможців (адвокатів чи прокурорів).

Література до семінарського заняття 8.

Основна

1. Гуменюк Л.Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. – Т.1. – Львів, 2019. – С. 58-60, 164-178.
2. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки. Київ: Юніверс, 2004. – С.47-73.

Додаткова

1. Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології(від античності до початку ХХ століття). – К., 1993. – С.148-158.
2. Makeєв С. Огюст Конт: біля витоків соціологічної уяви// Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2013 – №2 – С.184-198.
3. Coser, Lewis. Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context. 2nd Edition. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1977. – P.3-42.
4. Szacki, Jerzy. History of sociological thought. – Westport, Conn.: Greenwood Press, 1979. – P.174-205.

Контрольні питання до теми 4.

1. Соціальні та інтелектуальні витоки соціології як науки.
2. Основні характеристики соціології XIX ст.
3. Онтологічні та гносеологічні засади соціології XIX ст.
4. Позитивізм О.Конта.
5. Закон 3-х стадій О.Конта.
6. Система класифікації наук О.Конта та місце в ній соціології
7. Предмет та завдання соціології за О.Контом.
8. Соціальна статика та соціальна динаміка.
9. Методи соціології за О.Контом.

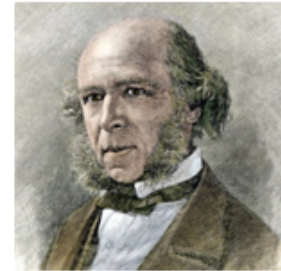
ТЕМА 5. СОЦІОЛОГІЧНИЙ НАТУРАЛІЗМ

Опорні слайди до теми 5.

Лекція 6. Соціологічна концепція Г.Спенсера

Життєвий шлях

- Народився 27 квітня 1820 року в м.Дербі в родині вчителів, не отримав систематичної освіти
Кабінетний вчений без офіційних посад і академічних визнань.
- З 1837 по 1846 рр. – інженер на залізниці, з 1848 по 1853 рр. – помічник редактора журналу «Економіст». Отримав у 1853 р. спадщину і займався лише написанням творів.
- Основна праця «Синтетична філософія» -10 т., в яких розкривається еволюціоністська ідея природничих і соціальних наук: «Основні начала» (1862 р.), «Основи біології» 2 т. (1864-67 рр.), «Основи психології» 2 т.(1870-72 рр.), «Основи соціології» 3 т. (1876-96 рр.), «Основи етики» 2 т.(1879-93рр.)
- На вчення Спенсера вплинули 3 фактори: радикальні релігійні течії, оптимістична віра в науку, особливості організації промислового суспільства.
- Природа, наука, еволюція – основні категорії методології Спенсера

Теорія еволюції

- Закон еволюції – найбільш загальний закон природи
- Всі елементи Всесвіту – неорганічні, органічні та надорганічні (соціальні) еволюціонують у єдності
- Еволюція являє собою інтеграцію матерії і розсіяння руху, тобто перехід матерії із розсіяного стану до концентрованого, що супроводжується диференціацією
- **Диференціація** – спеціалізація, розподіл функцій між частинами системи.
Інтеграція – відбір найбільш стійких відносин. Приводять до ускладнення структури системи та її зв'язків із навколишнім середовищем
- Процес еволюції відбувається на основі законів – встановленого порядку, в якому узгоджується прояв певної сили. Це першопринципи науки: закон постійної сили, закон незнищеності енергії, закон безперервного руху
- З них виводяться похідні твердження. Закони стосуються еволюції на всіх етапах

Надорганічна еволюція

- Соціологія вивчає **надорганічну еволюцію**, що проявляє себе в розвитку суспільств, досліджує, як постійно накопичуються й ускладнюються надорганічні – матеріальні і духовні продукти
- Людина як частина надорганічного порядку отримує нові властивості – стає твариною суспільною під впливом культурного середовища
- Тенденція до індивідуалізації – наслідок процесів диференціації та інтеграції – самореалізація індивідів. Єдність суспільства за рахунок диференціації праці
- Принцип рівної свободи: свобода кожного обмежена прагненням до свободи інших
- Ліберальний органіцизм – поєднання індивідуалізму із соціальним реалізмом, пріоритет суспільства як необхідного джерела та умови індивідуальних дій

Предмет і метод соціології

- **Предмет соціології** – зростання, розвиток, будова і функціонування суспільного агрегату як результат взаємних дій окремих людей
- Основний **метод** – порівняння:
  - ✓ Біологічні - суспільства та організму
  - ✓ Історичні - різних форм та етапів становлення людських спільнот – від первісних до сучасних
- Основний матеріал – етнографічні дослідження, порівняльні таблиці

Спільне та відмінне між організмом та суспільством

Спільне

- Збільшення маси та обсягу в процесі розвитку
- Зростання маси призводить до ускладнення структури
- Ускладнення структури супроводжується диференціацією функцій
- Посилення взаємозалежності між частинами організму (інтеграція)
- Життя цілого не зводиться до його елементів

Відмінне

- Елементи суспільства розсіяні в просторі (дискретність суспільства)
- Необхідність символічної комунікації
- В суспільстві не існує центральної чуттєвості – відчувають усі його складові частини: люди.
- Суспільство існує для блага своїх членів, а не навпаки.

Типологія суспільств

- **За ступенем складності:** прості, складні, подвійної та потрійної складності
- **Прості суспільства** – недиференційовані суспільства. Поділяються на ті, що не мають керівника, із нестабільним та стабільним керівництвом.
- **Складні суспільства** – ієрархія систем управління, диференціація соціальної структури, розподіл праці та політична організація
- **Подвійної складності** – розвинуте та стабільне управління. Право відокремлюється від релігії, виникають закони, що регулюють людські відносини. Поглиблюється розподіл праці, розвиваються наука та мистецтво
- **Потрійної складності** – найбільш розвинуті сучасні країни світу, функції держави у охороні членів суспільства від можливості спричинення шкоди один одному

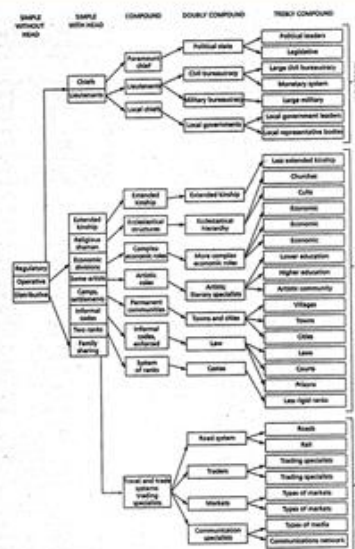

FIGURE 5-2 Spencer's Model of Evolution

Типологія сучасних суспільств: військове і промислове

В залежності від **внутрішнього регулювання** та **відносин із зовнішнім оточенням**

- **Військове** – організація, що супроводжує стан постійних воєн. Тотальний контроль над індивідом, жорстка соціальна ієрархія, примусова участь у суспільному виробництві та виконання певних функціональних обов'язків, колективістські цінності
- **Промислове** – організація мирної діяльності в результаті ускладнення структури та поглиблення диференціації. Децентралізація управління, добровільна кооперація, свобода щодо виконання людьми соціальних функцій, індивідуалістичні цінності

Соціальні інститути

- Спеціалізовані органи, що виникають на фазі надорганічної еволюції та утворюють цілісну соціальну організацію
- Органи суспільного суперорганізму, які уможливають сумісне життя людей, пристосовуючи несоціальну за своєю природою людину до життя із іншими
- Виникають природно, а не з волі чи бажання людей
- Розуміння інституту можливе лише з урахуванням історичного моменту – з огляду на його походження та зміни
- В своїй діяльності інститути підпорядковуються принципу взаємозалежності – дисфункції одного неминуче відображаються на функціонуванні інших інститутів
- Кожен інститут виконує свої визначені функції. Виконання функцій інших інститутів загрожує порушенням рівноваги системи

Соціальні інститути

Типи інститутів

- **Обрядові** – стихійні форми регуляції, які виникають в ході повсякденного спілкування людей
- **Політичні** – встановлення і регулювання політичних та правових відносин
- **Церковні** – зміцнення соціальних ідей та почуттів
- **Професійні та промислові** – підтримують виробничу структуру суспільства, регулюють трудові відносини
- **Домашні** – сімейно-шлюбні відносини, що сприяють продовженню роду

Системи інститутів

- Виробнича система
- Розподільча система
- Регулятивна система

Значення творчості Г.Спенсера

- Обґрунтування необхідності розробки теорії і практики дослідження соціальної системи, соціальної структури, взаємодії складових елементів, соціальних інститутів як механізму соціального контролю.
- Закладає фундамент понятійно-категоріального апарату соціології та структурно-функціонального методу
- Залучення емпіричних даних та етнографічних матеріалів для аналізу еволюції людських суспільств
- Поширення органістичних аналогій та формування натуралістичного напрямку в соціології
- Розробка системного підходу до розгляду суспільства, що повертає соціології її науковий статус, зіпсований політико-релігійною орієнтацією утопічної доктрини О.Конта

Соціологічний натуралізм

- Людина та суспільство є природними утвореннями – їх властивості та закономірності розвитку слід виводити з явищ та законів природи
- **Еволюціонізм** – визнання поступального розвитку неорганічного й органічного світу та його безпосереднє поширення на суспільство
- Використання пізнавальних засобів і **методів природничих наук** – перетворення соціології на **емпіричну** та **експериментальну** науку
- **Редукціонізм** – зведення соціального до біологічного, пояснення більш складної системи через простішу
- **Аналогія** – принцип подібності чи тотожності організму та суспільства
- Теорія **одного** фактору

Органістична школа

- **Передумови виникнення:** метафора організму у вивченні суспільства, вчення О.Конта та Г.Спенсера, розвиток і досягнення біології як науки
- **Основні принципи:** прототипом поняття суспільства є організм; суспільство не є простою сумою окремих індивідів, а утворює надіндивідуальну цілісність; примат цілого над частиною
- **Метод аналогії:** дослідження і вивчення будови (суспільна анатомія), функцій (фізіологія), законів розвитку суспільного організму, його органів (інститутів) та окремих елементів (індивідів, сімей).
- **Крайній (вульгарний) органіцизм:** ототожнення біологічного та соціального організмів; соціальні закони можуть бути виведені лише по аналогії з природними законами; усі явища соціального життя аналогічні процесам які відбуваються в біологічному організмі
- **Поміркований органіцизм:** більш обережні формулювання

Соціальний дарвінізм

Основні принципи:

- Орієнтація на еволюційне вчення; визнання природного добору та боротьби за існування як головних соціальних детермінант
- Натуралізація соціального, аналіз соціальних конфліктів і суперечностей

Л.Гумплович

- Основний соціальний закон: *«Прагнення кожної соціальної групи підкорювати собі кожен іншу соціальну групу, яка зустрічається на її шляху»*
- Головний чинник соціального процесу – прагнення до задоволення потреб
- Людська історія – форми боротьби змінюються, зміст – ні
- Фактори, що зумовлюють соціальну інтеграцію груп: **амальгамація** (процес сумісного співіснування та наслідування традицій між групами) та **етноцентризм** (перекопаність спільноти у перевазі власної культури, норм і цінностей).

Соціальний дарвінізм: В.Самнер

- Природність всесилля та універсальність законів природного добору та боротьби за існування; поширення їх на суспільство
- Дослідження походження та розвитку групових звичаїв як результату фундаментальних біологічних потреб
- Введення понять **ми-група** (in-group) та **вони-група** (out-group). Всередині групи – солідарність, між групами – ворожість
- **Етноцентризм** – схильність групи чи індивіда до оцінювання або сприйняття різних соціальних явищ залежно від цінностей та уявлень своєї етнічної групи, коли групові уявлення й цінності виступають певними еталонами та критеріями у ставленні до чужих

Расово-антропологічна школа

- Поєднання принципів органіцизму, соціал-дарвінізму, даних антропології та соціальної психології
- Ключовий термін **раса** – історично утворені ареальні групи людей, пов'язані єдністю походження, що виражена у спільних спадкових морфологічних та фізіологічних ознаках, які варіюються у певних межах

Спільні риси:

- визнання расового фактора як визначального в історичному процесі
- розгляд соціальної поведінки людей як такої, що повністю або переважно детермінована біологічною спадковістю
- спроби довести існування ієрархії рас з визначенням "вищих" і "нижчих"
- проведення ідеології та практики боротьби за збереження чистоти "вищої" раси та проти змішування рас

Расово-антропологічна школа: Ж.-А. де Гобіно

Основна праця «Досвід про нерівність людських рас» (1853-55) – філософсько-історичний твір про занепад різних цивілізацій.

- Головний суб'єкт історичного розвитку – **раса**, що ототожнюється із етнічною групою.
- Головні закони – відштовхування та тяжіння між людськими расами.
- Змішування рас – джерело **виникнення і розвитку** (за участі білої раси), але також причина **виродження і занепаду** (діалектика історії) **цивілізацій**
- Виділяє 3 основні раси (чисті першопочаткові елементи людства) від вищої до нижчої: **біла, жовта і чорна**, що відрізняються постійністю фізичних і духовних ознак. Основа ієрархії – **інтелект**, найбільш виражений у представників білої раси
- В історії людства 10 цивілізацій. Виродження європейської цивілізації відбувається під впливом захоплення нових територій і проведення колоніальної політики

Расово-антропологічна школа: основні представники

- **Г.Чемберлен** «Основи XIX ст.» – історія європейської цивілізації, в основі якої культура давньої Греції, римське право та іудейська релігія – християнство. Гевтони – прямі наступники арійців, створили європейську культуру унікальну і неперевершену. Пропонував боротися за збереження чистоти та відродження арійської раси. Головні її вороги – євреї
- **Ж.В. де Ляпуж** використовує антропометричні дані – статистичний аналіз **головного показника** (відсоткове співвідношення найбільшої ширини голови до її найбільшої довжини), розділяючи людей на типи: **доліхокефали** – ГП не більше за 74,9%; **мезокефали** – ГП 75-79,9% та **брахікефали** – ГП 80% і більше
- **О.Амон** «Соціальний порядок і його природні закони» встановлює закономірності між величиною ГП та соціально-класовим положенням людини у суспільстві. Брахікефали – низький соціальний статус, селяни, нащадки корінного населення Європи. Доліхокефали – високий статус, мешканці міст, нащадки германських завойовників. Соціальна диференціація – наслідок расово-антропологічного фактору

Географічна школа

природне середовище як чинник, що визначає характер соціальних порядків в конкретному суспільстві та впливає на його розвиток

▪ Місце на фізичній карті Землі ▪ Клімат ▪ Ґрунти (родючість землі) ▪ Рельєф поверхні ▪ Водні ресурси ▪ Корисні копалини ▪ Флора та фауна ▪ Геофізичні та космічні процеси...		▪ Расові та психофізіологічні особливості населення ▪ Розташування та щільність населення ▪ Види економічної діяльності ▪ Тип соціально-політичної організації ▪ Традиції, звички, мораль, ментальність ▪ Релігія ▪ Мистецтво...

Географічна школа: Генрі Томас Бокль

Основна праця: «Історія цивілізації в Англії» (1857-1861)

- 4-х природні чинники: клімат, їжа, ґрунт, загальний вигляд природи
- Вплив (родючості) ґрунтів та клімату на накопичення багатств та (не)рівномірність його розподілу $\iff$ політичний вплив (владу)
- Залежність між ландшафтом країни та інтелектуальними й психологічними особливостями народу: домінанта уяви над розумом в Індії, раціональне сприйняття навколишнього світу в Греції $\iff$ підкорення людини природі/ природи людині
- Завдяки прогресу наукового знання розумовий чинник поступово здобуває перевагу над природним і перетворюється на провідний

Географічна школа: Лев Мечников

Основна праця «Цивілізації та великі історичні ріки» (1889)

- **Гідрологічний** фактор як головний у розвитку великих цивілізацій
Періоди розвитку історії цивілізацій в залежності від масштабів взаємодії з гідрологічним фактором:
- **Річковий:** охоплює стародавні часи й історію 4-х великих цивілізацій: Єгипту, Месопотамії, Індії та Китаю, які виникли в басейнах великих рік; зольованість
- **Морський:** головні представники: Фінікія, Карфаген, Греція, Рим; міжнародний характер
- **Океанічний:** переміщення центрів цивілізації в «океанічні країни» Португалію, Іспанію, Францію, Англію, Голландію

Географічне середовище еволюціонує в часі, воно розширюється разом з прогресом цивілізації

Значення соціологічного натуралізму

«+»

- Пошук закономірностей соціального розвитку; орієнтація на об'єктивну науку
- Сприяння розвитку системного підходу в соціології
- Увага до проблематики конфлікту, боротьби, які породжують нові соціальні процеси; розвиток проблематики внутрішньої групової згуртованості, толерантності, ксенофобії
- Дослідження проблем взаємодії та взаємовпливу 2-х систем – суспільства та природи

«-»

- Спрощеність пояснювальних моделей
- Недостатня увага до аналізу історії як результату людської активності
- Гальмування процесу пошуку специфічно соціальних особливостей і закономірностей
- Орієнтація на еволюцію виключали будь-які спроби дослідження майбутнього

Низький пізнавальний потенціал натуралістичних аналогій

Перелік питань до семінарського заняття 9. (2 год.)

На початку семінарського заняття студентству пропонується пройти вікторину на платформі Kahoot! Після кожного питання надається пояснення та детальна інформація щодо правильної відповіді.

Типові питання гри представлено нижче:

29% працюючих прокурорів Хмельницької обл. отримують пенсію по інвалідності. Про що, згідно з Г.Спенсером, це свідчить?		До функціонування яких соціальних інститутів, згідно з Г.Спенсером, відноситься дарування подарунків?	
			
☐ у прокурорів дуже шкідлива робота	☐ таким чином прокурори хочуть уникнути мобілізації	☐ домашніх (сімейних)	☐ політичних
☐ держава має підтримувати вразливі верстви населення	☒ в суспільстві, як і в природі виживають найбільш пристосовані	☒ обрядових	☐ релігійних

Доступно за посиланням: <https://create.kahoot.it/details/1dcf2639-e9f1-439a-b30e-bf2a298a3068>

Питання для обговорення:

1. Основні положення еволюційної теорії Г. Спенсера.
2. Соціологія як наука за Г.Спенсером.
3. Органіцизм Г.Спенсера. Спільні та відмінні риси між суспільством та організмом.
4. Типологія суспільств: військово/промислове + за ступенем складності.
5. Вчення Г.Спенсера про соціальні інститути.

Поміркуйте над спільним та відмінним у поглядах Г.Спенсера та О.Конта.

Література до семінарського заняття 9.

Основна:

1. Спенсер Г. Що таке суспільство?// Гуменюк Л. Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. – Т.1. – Львів, 2019. – С.286-291.
2. Spencer H. The Principles of Sociology, vol. 1 (1898). URL: <https://oll.libertyfund.org/titles/spencer-the-principles-of-sociology-vol-1-1898> (Chapter I-V)

Додаткова:

1. Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології: від Античності до початку ХХ ст. – К.: Либідь, 1993. – С. 162-183.
2. Спенсер Г. Соціологія як предмет вивчення// Гуменюк Л.Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. – Т.1. – Львів, 2019. – С.71-93.
3. Coser, Lewis. Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context. 2nd Edition. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1977. – P. 89-128.
4. Szacki, Jerzy. History of sociological thought. – Westport, Conn.: Greenwood Press, 1979. – P.206-243.

Перелік питань до семінарського заняття 10-11. (4 год.)

1. Загальна характеристика натуралістичного напрямку у соціології ХІХ ст.
2. Соціал-дарвінізм у соціології ХІХ ст.:
  - ✓ Загальна характеристика соціал-дарвінізму
  - ✓ Соціологічна концепція Вільяма Самнера (походження та функції народних звичаїв, ми-група та вони-група, етноцентризм)
3. Расово-антропологічна школа в соціології:
  1. Загальна характеристика расово-антропологічної школи
  2. вчення Артюра де Гобіно про нерівність людських рас (коротко ключові тези)
  3. Жорж Ляпуж про «головний показник» (основна ідея)
4. Географічна школа в соціології.
  - ✓ Генрі Томас Бокль про вплив географічних факторів на суспільний розвиток (коротко ключові ідеї)
  - ✓ гідрологічний фактор як основа суспільного розвитку в концепції Льва Мечнікова (коротко ключові ідеї)

Література до семінарських занять 10-11.

Основна:

1. Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології: від Античності до початку ХХ ст. - К.: Либідь, 1993. – С. 159-213.
2. Folkways A Study Of The Sociological Importance Of Usages, Manners, Customs, Mores, And Morals By William Graham Sumner. – P.1-39.

Додаткова

1. History Of Civilization In England. By Henry Thomas Buckle. (Chapter II. Influence Exercised By Physical Laws Over The Organization Of Society And Over The Character Of Individuals) – фрагмент тексту для підготовки надається викладачем.

2. The Inequality Of human Races By Arthur de Gobineau. (Chapter XVI. Recapitulation; The Respective Characteristics Of The Three Great Races ; The Superiority Of The White Type, And, Within This Type, Of The Aryan Family) – фрагмент тексту для підготовки надається викладачем

Завдання для самостійної роботи (виконується як відпрацювання пропущеного семінарського заняття 9, 10 або 11 і надсилається викладачу у встановлені терміни).

За матеріалами підготовки до відповідного (пропущеного) семінарського заняття (9, 10 або 11) підготуйте вікторину з 8 питань на платформі Kahoot! Питання вікторини мають бути цікавими і більш глибоко розкривати проблематику семінарського заняття.

Контрольні питання до теми 5.

1. Загальна характеристика натуралістичного напрямку у соціології XIX ст.
2. Основні принципи органіцизму в соціології. Вульгарний та поміркований органіцизм.
3. Теорія еволюції Г.Спенсера.
4. Предмет і метод соціології за Г.Спенсером.
5. Органіцизм Г.Спенсера. Спільні та відмінні риси між суспільством та організмом
6. Типологія суспільств: за ступенем складності.
7. Типологія суспільств: військові та промислові суспільства.
8. Вчення Г.Спенсера про соціальні інститути: поняття, типи та функції інститутів. Системи інститутів.
9. Загальна характеристика соціал-дарвінізму.
10. Дослідження В.Самнером походження та функцій народних звичаїв.
11. Поняття етноцентризму, ми-групи та вони-групи.
12. Загальна характеристика расово-антропологічної школи в соціології.
13. Ж.Ляпуж про «головний показник».
14. Загальна характеристика географічної школи в соціології.
15. Гідрологічний фактор як основа суспільного розвитку в концепції Л.Мечнікова.

2. СОЦІОЛОГІЧНА ДУМКА В ЄВРОПІ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТ.

ТЕМА 6. ІСТОРИЧНИЙ МАТЕРІАЛІЗМ К.МАРКСА ТА Ф.ЕНГЕЛЬСА ЯК ТЕОРІЯ СУСПІЛЬСТВА

Опорні слайди до теми 6.

- 1835 р. вступ на юридичний факультет Боннського університету (вивчення права)
- 1836-1841 рр. навчання в Берлінському університеті. Молодогегельянство.
- 1841 р. отримання ступеня доктора філософії у Йенському університеті
- 1842-1843 автор, редактор опозиційної ліберально-радикальної «Рейнської газети»
- 1843-1845 рр. від'їзд до Парижу. Знайомство з Ф.Енгельсом; перехід до соціалізму
- 1845-1848 рр. переїзд до Брюсселю - активний розвиток відносини з німецькими, бельгійськими та ін. соціалістичними організаціями. Професійний революціонер
- 1848 р. повернення до Німеччини, редагування «Нової Рейнської газети»
- 1849 р. переїзд до Лондону
- 1851-1861 рр. постійний кореспондент з європейських справ газети «New York Daily Tribune»
- 1864-1876 рр. створення й очолення I Інтернаціоналу

05.05.1818-14.03.1883

Ідейно-теоретичні витoki вчення К.Маркса

- Найвпливовіший та відомий соціальний мислитель ХІХ ст.
- Складність розгляду Маркса як вченого – не розділяв практичну і наукову діяльність. Маркс як вчений, пророк, політик, ідеолог.
- Наука не самоціль, а засіб і частина практичного революційного перетворення світу
«Досі філософи лише по-всякому пояснювали світ; та річ у тім, щоб його ЗМІНИТИ»
- Міждисциплінарний характер творчості, але завжди соціологічне бачення проблеми: «культура підозри», пошуки прихованих, латентних факторів пояснення суспільних явищ і процесів.
- Творчість незавершена та багатозначна. 2 наслідки: 1) інтерпретація Маркса – завжди реконструкція; 2) множина суперечливих інтерпретацій спадщини.
- Необхідно розрізняти: 1) Доктрину Маркса і марксизми; 2) наукові і ненаукові компоненти творчості; 3) соціологічні і ті, що відносяться до інших наук; 4) соціологію Маркса і марксистську соціологію

Періодизація творчості К.Маркса

1. Період молодості, твори, написані 1841- 1848 рр
  - До критики гегелівської філософії права
  - До єврейського питання
  - Економічно-філософські рукописи 1844 р (видано у 1932 р.)
  - Німецька ідеологія (1844)
  - Святе сімейство (1845)
  - Злиденність філософії (1845-1847)
2. Економічні твори (з 1848 року)
  - Маніфест комуністичної партії (1848 р.)
  - Класова боротьба у Франції (1850)
  - 18 брюмера Луї Бонапарта (1852)
  - До критики політичної економії (1859)
  - Критика Готської програми (1875)
  - Капітал (1883, 1885, 1894)

Маркс – соціолог та економіст капіталістичного ладу (Р.Арон)

Витоки вчення К.Маркса: три джерела і три складові марксизму

1. **Німецька класична філософія:** вплив Гегеля – стиль і метод наукового мислення, об'єктивність соціальних законів, ідея прогресивного розвитку, теорія відчуження. Фейербах – матеріалізм та антирелігійність. Фіхте – діяльна природа людини, спрямованість на практику, самостійність людського визначення в історичному процесі.
2. **Утопічний соціалізм** – А. Сен-Сімон, Р. Оуен, Ш. Фур'є – оцінка ролі виробництва, значення форм власності і класів, важливість революцій, критика держави.
3. **Англійська політична економія:** А. Сміт, Д. Рікардо – економічна теорія формування вартості, поняття класів та класовий підхід.
4. Вплив **природничих наук** – геологія, біологія: ідея будови суспільно-економічних формацій, вчення про організм, відкриття клітини, ембріологія, еволюційна теорія
5. **4 основні ідеї:** відчуження, прогресу, вдосконалення людини, всезагальності

Філософська антропологія

- Людина як **homo faber** – людина, що працює, виробляє, творить
- Праця – те, що відрізняє людину від тварини, людина не пристосовується до оточуючого світу, а пристосовує світ до себе. Праця – те, що пов'язує людину із природою. В процесі праці людина створює продукти праці та вступає у відносини із іншими людьми
- Людина як **свідома й розумна** істота
- Людина як **соціальна** істота – продукт взаємовідносин з іншими людьми. *«Суть людини – це зовсім не абстракт, властивий поодинокому індивідові. В своїй дійсності це є сукупність суспільних відносин»*
- Суспільство – система зав'язків і відносин між індивідами, що утворюються в процесі діяльності. *«Суспільство – не сума індивідів, а сукупність відносин, в яких індивіди знаходяться один до іншого»*. Суспільство – результат взаємодії людей
- Люди практичні діючі істоти. Вони створюють соціальні системи, але створюють їх у певних соціальних та природних умовах, що виникають до них. *«Люди самі творять свою історію, але творять її не так, як їм заманеться, а за умов, які вони не обирали, а які існують і перейшли із минулого»*

Форми прояву відчуження у капіталістичному суспільстві

Відчуження – перетворення діяльності людини та її результатів у силу, що панує над нею

Основа відчуження – у соціальних структурах, які відмовляють людині в реалізації її сутнісної природи

1. Робітник відчужується **від продукту праці** – те, що виробляється привласнюється іншим – не контролює долю продукту
2. Робітник відчужується **від акту виробництва** – праця стає відчуженою активністю, яка не дає внутрішнього задоволення; це примусова сила, що тисне на людину – праця за гроші.
3. Відчуження людини **від людської природи** – оскільки 2 перших акти – те, що відрізняє людину від тварини, людина втрачає свою людську сутність.
4. Відчуження **від інших людей** – перетворення відносин на ринкові, конкурентні. Люди як предмети споживання, які мають свою вартість.
Капітал та приватна власність – **джерела відчуження**.

Матеріалістичне розуміння історії

Матеріалізм:

- основа вчення Маркса, як реакція на ідеалізм Гегеля, протиставлення його вченню через пояснення світу як «реального», «практичного», «матеріального». Не використовує термін «історичний матеріалізм» але «матеріалістичне розуміння історії» – як **теоретико-методологічна позиція**.

Методологія:

- **Поняття закону**: соціальний розвиток відбувається за певними законами – внутрішньо необхідний зв'язок між явищами. Це універсальні незмінні історичні закони, за якими розвивається людство.
- Знання законів – розуміння минулого та передбачення майбутнього. Радикалізм – люди можуть прискорити дію історичних законів.
- **Діалектична орієнтація**: пошук протиріч та суперечностей, напружень, колізій, конфліктів. Боротьба протилежностей – рушійна сила розвитку (Конт – соціальна солідарність).

Матеріалістичне розуміння історії

- Вступ «До критики політичної економії»: *«Спосіб виробництва матеріального життя обумовлює соціально-політичне та духовне життя. Не свідомість людей визначає їхнє буття, а навпаки – суспільне буття визначає свідомість»*.
- Принцип редукції: зведення духовного до матеріального.
- Визначення матеріального:
  - ✓ як **економічне** – виробництво засобів життєзабезпечення
  - ✓ як **природне**, натуралістичне – природні умови і фактори – біологічні, геологічні, кліматичні і т.д.
  - ✓ як **реальне** (близьке до позитивного у Конта) – на противагу химерному, нечіткому, уявному
- Суспільство і групи не можна пояснювати тими уявленнями, які вони створюють про себе, потрібно шукати глибинні основи соціальної реальності – зведення до економічної підсистеми. Економічне більш реальне ніж мораль, право, релігія.

Теорія суспільних формацій

- Термін **формація** (з геології та ботаніки) – комплекс геологічних порід, пов'язаних між собою як у вертикальному, віковому відношенні, так і в горизонтальному.
- Багаторівневий характер, взаємозв'язок різних рівнів, присутність залишкових прошарків, спільність ознак, як об'єднують весь комплекс.
- **Суспільна формація** – ступінь розвитку суспільства від найменш прогресивних до найбільш прогресивних. Вперше використовується в роботі «18 брюмера Луї Бонапарта»
- СФ – соціальна система, що знаходиться у стані нестійкої рівноваги і складається із взаємопов'язаних елементів.
- Структура суспільної формації: спосіб виробництва (**базис**) та **надбудова** (суперструктура).
- В основі СФ – спосіб виробництва (матеріальних) благ, економічна підсистема (**базис**). Базис визначає надбудову.

Структура суспільної формації: спосіб виробництва (базис)

- **Продуктивні сили** – всі ресурси і засоби, що забезпечують процес виробництва: природні і людські ресурси, засоби виробництва, рівень науки та технологій тощо.
- Результат діяльності попередніх поколінь: *«Люди не вільні у виборі своїх продуктивних сил, які є основою всієї історії, оскільки будь-яка продуктивна сила є продуктом попередньої діяльності»*
- **Виробничі відносини** – сукупність економічних відносин між людьми в процесі виробництва і руху суспільного продукту від виробництва до споживання.
- *«У виробництві люди вступають у відносини не лише до природи. Вони не можуть виробляти не об'єднуючись певним чином для сумісної діяльності та обміну».*
- Виробничі відносини виражаються в різних формах **відносин власності**.
- Основа **суспільного розвитку** – **конфлікт між продуктивними силами та виробничими відносинами**

Структура суспільної формації: надбудова (суперструктура)

- До складу надбудови входять: юридичні, політичні відносини та інститути (найближчі до базису) та інші сфери соціального життя – мораль, наука, релігія, мистецтво тощо.
- Певна автономія надбудови і навіть зворотна дія на базис. Але дійсну реальність має лише економіка, частково – політика, всі інші сфери – лише відображення «дійсного буття», виробничих відносин, відносин власності.
- Крім базису та надбудови формація включає певну структуру соціальних класів, груп та прошарків, які відображають певний спосіб виробництва.

Класифікація формацій: історичні зміни

- В основі класифікації - відмінності у способах виробництва: первісна, антична (рабовласницька), феодальна, буржуазна, комуністична (майбутня)
- Первісна – колективна власність, кровно-споріднені відносини
- Наступні три – приватна власність, антагоністичний характер суспільних відносин
- Азійський спосіб виробництва – як особлива формація, проміжне становище між первісною та рабовласницькою формацією
- Зміна формацій – внутрішня логіка світової історії, ступінь оволодіння людиною силами природи, протиріччя між новими продуктивними силами та застарілими виробничими відносинами.
- Перехід від однієї формації до іншої – революційний

Теорія класів

- Класи – головні діючі особи історії. Класова боротьба – рушійна сила історії, яка веде до революції, що означає кінець передісторії і початок нової історії (неантагоністичного суспільства)
- Попередники Маркса – А.Тюрго, А.Сміт, Д.Рікардо, А.Сен-Сімон.
- Не дає визначення поняття клас: реконструкція.
- **Найширшому сенсі** – будь-які соціальні групи, що знаходяться у **нерівному положенні та боротьбі між собою**. З цієї позиції – стани та будь-які соціальні категорії: *«Вільний і раб, патрицій і плебей, барон і кріпак, цеховий майстер і підмайстер, коротше кажучи – гнобителі і пригноблені завжди ворогували між собою...»*
- **У вузькому сенсі** – соціальні групи, що розрізняються за **відношенням до засобів виробництва**. Відмінності форм власності на засоби виробництва, наявність чи відсутність власності – головний критерій класоутворення.

3 типи розуміння класів у Маркса

1. У «Капіталі» – дихотомічне уявлення про класову структуру. Клас - група, що займає певне місце у процесі виробництва: в технічному та юридичному. Капіталіст –керівник технічного процесу, юридично власник засобів виробництва, той, хто позбавляє трудящих додаткової вартості. Розвиток капіталізму призводить до спрощення відносин між класами: 2 класи – пролетаріат та буржуазія.
2. «Класова боротьба у Франції», «18 брюмера» - історичне спостереження, деталізація класової структури: фінансова, промислова, торгова, дрібна буржуазія, селяни, пролетаріат та люмпен-пролетаріат. Аналіз впливу різних суспільних груп на політичні події за певних історичних умов. Перехід від теорії до історичного спостереження.
3. «18 брюмера», «Злиденність філософії» – умови існування класу. **«Класу собі» та «клас для себе»** – той, що усвідомлює себе як особливу соціальну групу. Основна ознака «класу для себе» – **класова самосвідомість**. Адекватна форма її вираження – створення політичної партії.

Зміна формацій: на прикладі переходу від феодалізму до капіталізму і далі...

- Виникнення в надрах феодального суспільства засобів виробництва і обміну, на основі яких утворюється буржуазія
- Фактори розвитку буржуазії: розвиток промисловості, створення всесвітнього ринку через колосальний розвиток торгівлі, мореплавства, засобів сухопутного сполучення
- Сучасна буржуазія є продуктом тривалого процесу розвитку, низки переворотів у способах виробництва і обміну – створення найчисленніших і наймогутніших продуктивних сил за всю історію людства
- Повстання сучасних продуктивних сил проти сучасних виробничих відносин: періодичні торговельні кризи, обумовлені надвиробництвом
- Буржуазія створила зброю, яка несе їй смерть + породила людей, які спрямують цю зброю проти неї
- Конкуренція між капіталістами vs об'єднання робітників (пролетаріату)
- Революція пролетаріату : 1) здійснюється більшістю заради усіх 2) покладе кінець класам і антагонізму капіталістичного суспільства

Комуністична формація

Основні риси:

- Зникнення підкорення людини розподілу праці
- Зникнення протилежності розумової та фізичної праці
- Перетворення праці із засобу на першу потребу життя
- Всебічний розвиток індивідів
- Зростання продуктивних сил і суспільного багатства
- Зникнення соціальної нерівності, соціальних антагонізмів
- Реалізація принципу «від кожного за здібностями, кожному – за потребами»

Соціологія пізнання: теорія ідеології

- Вплив соціальних факторів на пізнавальні процеси – соціальні причини, що обумовлюють людське знання.
- Концепція ідеології – свідоме та неусвідомлюване створення міфів, ілюзій з метою замінити соціальну практику.
- Пануючі класи – творці ілюзій з метою збереження власного панування.
- Справжня наука має розкрити ці ілюзорні утворення, за якими приховуються політичні та економічні інтереси.
- Майбутня комуністична формація – прозорі соціальні відносини і зникнення викривлень та ідеологій.

Актуальність Маркса сьогодні

- Кризова природа капіталізму
- Хибні потреби
- Глобалізація капіталізму
- Монополія
- Соціальна поляризація
- Резервна армія праці
- +

Доля марксизму: ідеї, школи, напрямки

- Аналіз класової структури: перегляд марксової схеми, нові теорії класового конфлікту, особлива увага до понять класова свідомість та класова боротьба (А.Грамші, В.Ленін, Д.Лукач, А.Лефевр, М.Кастельс)
- Аналіз ролі ідеології в сучасному суспільстві (А.Грамші – гегемонія), Франкфуртська школа
- Розвиток філософії та методології марксизму в працях Франкфуртської школи – критична теорія, негативна діалектика М.Горкгаймер, Т.Адорно, Г.Маркузе, Е.Фром, Ю.Габермас.
- Перегляд економічної теорії Маркса – розмежування різних фракцій капіталу та стадій капіталізму – монополістичної, вільної конкуренції тощо.
- Експансія нерозвинутих суспільств – колонізація країн 3-го світу як пошук ринків збуту
- Держава як інструмент пануючого класу, критика інституту парламентської демократії

Неомарксизм: основні напрямки та представники

- Асимілятивний неомарксизм – кінець XIX початок XX ст. (А.Грамші, Д.Лукач, В.Беньямін)
- Західний марксизм– 20-80 рр XX ст. - модернізація вчення Маркса:
  - ✓ Франкфуртська школа (фрейдомарксизм) – Інститут соціальних досліджень: Т.Адорно, М.Горкгаймер, Е.Фром, Г.Маркузе, Ю.Габермас;
  - ✓ Екзистенціальний марксизм – Ж-П.Сартр, М.Мерло-Понті, К.Касторіадіс
  - ✓ структурний марксизм Л.Альтусера та Н.Пулянтас
  - ✓ аналітичний марксизм – Е.О.Райт
- Постмарксизм – після 80-х XX ст. (нові соціальні рухи – расові, класові, етнічні, сексуальні антагонізми сучасного суспільства: Ф.Джеймісон, Е.Лаклау, Ш.Муфф, Дж.Батлер, А.Бадью, С.Жижек)

Перелік питань до семінарського заняття 12. (2 год.)

1. Філософська антропологія К.Маркса: розуміння природи людини та суспільства
2. Відчуження: поняття, причини виникнення та види
3. Матеріалістичне розуміння історії.
4. Теорія суспільних формацій: структура (базис, надбудова, продуктивні сили, виробничі відносини) види, послідовність суспільних формацій в історії

Перелік питань до семінарського заняття 13. (2 год.)

1. Рушійні сили історичного процесу: що лежить в основі соціальних змін.
2. Криза капіталізму: в чому проявляється і до чого призведе.
3. Теорія класової боротьби: поняття класу, стадії утворення класу («клас в собі» та клас для себе»), роль класів в історичному процесі.
4. Концепція комуністичної суспільної формації та шляхи її наближення

Семінарське заняття проводиться у формі гри *«Мандрівка у часі родини пекарів»*. Студентам пропонується змоделювати історію уявної родини пекарів, які можуть мандрувати крізь «портали» трьох суспільних формацій – феодальної, капіталістичної та сучасної.

1) Студентам пропонується детально описати повсякденний устрій родини, яка випікає хліб за умов *феодалізму*. Хто працює у пекарні? Де вона розміщена? Скільки хлібу щоденно випікає родина? Як саме пекар, голова родини, отримав знання на навички випікання хлібу? Як відбувається процес продажу хліба? І хто є споживачами даного продукту? Як би поставився пекар до пропозиції працювати більше задля накопичення капіталу і потенційної зміни соціального статусу у майбутньому?

2) Уявімо, що одного ранку наша родина прокидається за *капіталістичних* умов 19 століття. Поруч починає функціонувати хлібозавод, підприємство для масового механізованого випікання хлібних виробів. Кому надають перевагу споживачі хлібних виробів – нашому пекарю чи капіталісту? Чому? Чи відрізняються ціни на хліб? Чому наш пекар не може конкурувати з хлібозаводом? Яку пропозицію щодо працевлаштування отримує наш пекар, намагаючись працювати на капіталіста? Чи подобається йому посада та обов'язки? Чому він все ж таки погоджується на цю пропозицію? Якою є його заробітна плата та функціональні обов'язки? Що відбувається зі знанням та навичками нашого пекаря щодо випікання хлібних виробів? Які типи відчуження мають місце у цей історії?

3) Рухаємось далі у нашій мандрівці часом. Уявімо, що наша родина прокидається у *21 столітті у наш час*. «Світлий комунізм» не настав, проживаємо за умов сучасного постфордизму. Поруч так само функціонує хлібозавод. Чи може зараз родина пекаря конкурувати з ним? У який спосіб? В чому принципова різниця між капіталізмом, описаним К.Марксом («пасткою», до якої потрапляє наша родина у той час) і сьогоденням ринкової економіки? Чого насамперед потребують сучасні споживачі – «масового і здешевленого» продукту великих підприємств чи унікального та кастомізованого продукту «не для всіх»? Які маркетингові стратегії можуть бути ефективними для приваблення покупців хліба? Чи справді хліб на сучасній мануфактурі пекаря буде просто продуктом споживання, чи він може перетворитися на щось якісно інакше? А як би зараз поставився наш пекар до пропозиції працювати більше задля накопичення капіталу і потенційної зміни соціального статусу у майбутньому?

Семінарське заняття 14. (2 год.)

Семінарське заняття спрямоване на закріплення розглянутих на заняттях 12-13 питань і проводиться у формі групової вікторини *baamboozle*. Студенти діляться на дві команди, кожна з яких по черзі дає відповіді на питання. Типові питання гри представлено нижче.

Сучасний український айтівець ненавидить свою високооплачувану роботу. З яким поняттям, яке досліджував К.Маркс, співвідноситься дана ситуація?

1. Хибна свідомість
2. Відчуження
3. Криза капіталізму
4. Клас для себе

✓ 15

Чи є капіталістична система за своєю природою глобальним явищем? Обґрунтуйте відповідь.

1. Так
2. Ні

✓ 20

Прикладом чого є конкуренція всередині робітничого класу?

1. Класового антагонізму
2. Приватної власності
3. Хибної свідомості
4. Класової свідомості

✓ 15

Завдання для самостійної роботи (виконується *одне* з завдань як відпрацювання пропущеного семінарського заняття 12, 13 або 14 і надсилається викладачу у встановлені терміни)

1. Коротко охарактеризуйте поняття «відчуження» згідно з К.Марксом. На основі Марксового розуміння, проілюструйте поняття відчуження 3-ма прикладами з сучасного життя, обґрунтувавши свій вибір.
2. Ознайомившись з ідеями Карла Маркса спробуйте від його імені дати відповідь на 4 Кантівських питання:
  - ✓ Що я можу знати?
  - ✓ Що я повинен робити?
  - ✓ На що я можу сподіватися?
  - ✓ Що таке людина?

Література до теми 6.

Основна

1. Енгельс Ф. Лист до Франца Мерінга// Маркс К., Енгельс Ф. Твори. Т.39. Пер з рос. – Київ: Видавництво політичної літератури України. 1968. – С.78-83.
2. Маркс К. До критики політичної економії / Пер. з нім. М. Порш; ред. Є. Касяненко; вид. 2-ге. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – С. 39-43.
3. Маркс К. Злиденність філософії: Відповідь на «Філософію злиднів» Прудона / Пер. з фр. і нім. – Б.м.: Партвидав «Пролетар», 1932. – С. 145-52.
4. Маркс К., Енгельс Ф. Комуністичний маніфест. – Х.: Державне видавництво України, 1930. – С. 44-94.
5. Маркс К., Енгельс Ф. Критика Готської програми / Пер. з нім. – Б.м.: Партвидав "Пролетар", 1933. – С. 18-39.
6. Маркс К. Економічно-філософські рукописи.// Маркс К., Енгельс Ф. Твори. Пер. з 2-го рос. вид. – К.: Політвидав України. Т. 42. 1980. – XXV, 503 с. – С. 81-93.

Додаткова

1. Ручка А.О., Танчер В.В. Курс історії теоретичної соціології. Київ: Наукова думка, 1995. – С.24-40.
2. Coser, Lewis. Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context. 2nd Edition. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1977. – P. 42-87.
3. Szacki, Jerzy. History of sociological thought. – Westport, Conn.: Greenwood Press, 1979. – P.144-173.

Контрольні питання до теми 6.

1. Ідейно-теоретичні витоки соціально-філософського вчення К.Маркса.
2. Особливості розуміння людини та суспільства у соціально-філософській концепції К.Маркса. Матеріалістичне розуміння історії.
3. Проблематика відчуження у творчості К.Маркса.
4. Сутність формаційного підходу до розуміння історії у концепції К.Маркса.
5. Структура та історичні типи суспільних формацій.
6. Поняття класу в соціології Маркса. Етапи формування класів: «клас у собі» та «клас для себе».
7. К.Маркс про соціальну структуру та динаміку розвитку буржуазного суспільства.
8. Основні риси комуністичної формації за К.Марксом.
9. Соціологія пізнання К.Маркса: теорія ідеології.
10. Актуальність та значення ідей К.Маркса.

ТЕМА 7. ПСИХОЛОГІЧНИЙ НАПРЯМ У СОЦІОЛОГІЇ ХІХ СТ.

Опорні слайди до теми 7.

Загальні риси та передумови формування психологічного напрямку

- Криза біолого-натуралістичних концепцій $\iff$ необхідність пошуку нових пояснювальних схем,
- Поява і розвиток психології як нової галузі знання.
- В.Вундт – засновник експериментальної психології.
- Кінець ХІХ ст. – психічні функції, які не зводяться до фізіологічних процесів, роль соціальних факторів.
- Незадоволеність соціологів біологічним редукціонізмом, інтерес до проблем мотивації та механізмів соціальної поведінки
- Прагнення відшукати ключ до пояснення суспільних явищ у психічних процесах (індивідуальних чи колективних)
- Методологічні орієнтації – реалізм та номіналізм.
  - ✓ **Реалізм** – надіндивідуальні суб'єкти – народ, маси, нації, групи.
  - ✓ **Номіналізм** – індивід як головний елемент та суб'єкт діяльності: теорія наслідування, інтеракціонізм, інстинктивізм, психоаналіз.

Психологія народів (М.Лацарус, Х.Штейнталь, В.Вундт)

- Основа психології народів – концепція групової поведінки як об'єктивно-ідеалістичного тлумачення суспільної свідомості
- В основі гегелівське уявлення про «об'єктивний дух» та ідеї німецьких романтиків про «дух народів»
- Народний дух проявляється у спільності рис характеру, моралі, мови, міфології, віруваннях. Це і психологічна схожість, і самосвідомість
- В основі – історія мови, літератури (фольклор), етнографія, як надіндивідуальні елементи і структури у розвитку культури
- В.Вундт «**Проблеми психології народів**» (10 томів): реальний зміст свідомості не охоплюється фізіологією вищих психічних функцій, а є результатом історичного розвитку людського суспільства
- Народна свідомість – творчий синтез індивідуальних свідомостей, нова реальність, що проявляє себе передусім у **мові, міфах, звичаях**. Потребує міждисциплінарного вивчення – психології, лінгвістики, історичної філології та антропології

Психологія натовпу Г.Лебона: «Психологія народів і мас» (1895)

- Нова ера розвитку європейського суспільства – ера натовпу: індивідуальне та критичне придушується ірраціональною масовою свідомістю
- Протистояти ері мас можна лише через вивчення душі та законів натовпу
- Натовп – зібрання людей, що характеризується новими рисами, відмінними від характеристик окремих індивідів, котрі входять до його складу
- Специфічні риси натовпу:
  - ✓ Зникнення свідомої особистості – несвідомий та ірраціональний характер поведінки людини в натовпі
  - ✓ Набуття індивідом нездоланної сили, сміливості
  - ✓ Втрата відповідальності за свої дії
  - ✓ Анонімність, безособовість, деперсоналізація
  - ✓ Сприйнятливість до навіювання – порівняння з загіпнотизованою людиною
  - ✓ Прагнення негайно втілити в життя наявні ідеї

Психологія натовпу

- Почуття натовпу: імпульсивність, мінливість, податливість до впливу, легковірність, перебільшення, однобічність почуттів, нетерпимість та консерватизм, моральність
- Порівнює із жінкою – емоційною та мінливою, легковірною
- Натовп не лише злочинний, але і героїчний
- Ідеї – тимчасові (прихильність до певної доктрини) та основні (віковічні вірування – соціальні та демократичні ідеї). Основні ідеї поступаються тимчасовим. Чим простіша ідея, тим легше сприймається натовпом, трансформується і деградує.
- Думки – спрощені, побудовані на асоціативному рівні
- Уява – більш вражає неймовірне, важливо викликати не довіру, а фанатичну віру
- Фактори впливу – образи, символи, слова, які слід вміло використовувати
- Ілюзії – головний фактор думок натовпу. В ім'я ілюзій здійснювались великі руйнування людства. Соціалізм – остання велика ілюзія

Класифікація натовпу та подальші дослідження

- Основні види натовпу за Г.Лебоном
  - ✓ Різномірний – анонімний (вуличний натовп), неанонімний (присяжні, парламент)
  - ✓ Однорідний – секти (політичні, релігійні), касты (військо, духовенство, робітники), класи (буржуазія, селянство)
- Переваги та недоліки: проста, доступна мова викладення, афористичність, яскраві приклади, але пояснення поверхові, а висновки категоричні (С.Московічі Століття натовпу)
- Тематика натовпу у творах: С.Сігеле, Г.Тарда, З.Фройда, П.Сорокіна, С.Московічі
- Залишається актуальною поруч із «Державцем» Макіавелі та «Нарисами теорії сексуальності» З.Фройда

Теорія наслідування Г.Тарда

- Основні праці: Порівняльна кримінологія (1886), Закони наслідування (1890), Соціальна логіка (1895), Всесвітні протиріччя (1897), Громадська думка і натовп (1902), Етюди соціальної психології (1898).
- Досліджував проблеми громадської думки, психології натовпу, механізми психологічного зараження та наслідування. Засновник соціальної психології
- Порівнює суспільство із мозком, клітиною якого є свідомість окремого індивіда
- Суспільство – продукт взаємодії індивідуальних свідомостей, що відбувається за допомогою передавання та засвоєння вірувань, переконань, намірів
- Дискусія із Е.Дюркгаймом. Суспільство – продукт взаємодії індивідів

Теорія наслідування: основні принципи

- Всі суспільні явища – взаємодія відкриттів та наслідувань. Наслідування в суспільстві як спадковість в організмах
- Наслідування – предмет суспільної науки. Соціологія вивчає закони наслідування. Соціальна філософія (соціальна логіка) – закони відкриттів
- Відкриття є одним з джерел соціального прогресу. Відкриття та наслідування – нероздільні частини єдиного процесу соціальних явищ
- З базових соціальних процеси – повторення, опозиція, адаптація. Боротьба винаходів – опозиція (протидія інноваціям) – «дуелі наслідувань» – адаптація
- Суспільний розвиток – видатні особи вигадують щось нове, маси наслідують, закріплюють це нове
- Соціальний конфлікт як конфлікт між наслідуваннями

Теорія наслідування: основні принципи

- Загальні закони соціології: **логічні** – пояснюють, чому одні інновації розповсюджуються, а інші – ні; **поза(над)логічні** – як відбувається процес наслідування
- Основні закономірності: від внутрішнього до зовнішнього; нижчі верстви завжди наслідують вищі, провінція наслідує центр
- Спираючись на ці закони Тард пояснює громадську думку, звичаї, моду, релігію
- Методи аналізу: історичний (археологічний) та статистичний
  - ✓ **Археологічний** – аналіз історичних документів, слугує для вивчення періодів та ареалів розповсюдження нововведень та взірців
  - ✓ **Статистичний** – збір інформації про поточні процеси наслідування, підрахунок схожих наслідувальних актів, створення кривих розповсюдження наслідувань: аналіз статистики злочинів, самогубств, залізничних перевезень, торгівлі – кількісне вираження імітативної сили нововведень

Зародження інтеракціонізму: Ч.Х.Кулі

- Основні праці: «Людська природа і соціальний порядок» (1902), Соціальна організація (1909), «Соціальний процес» (1908)
- Суспільство як психологічний організм, що існує як цілісність завдяки взаємодії індивідів
- Критикує як інстинктивізм, так і теорію наслідування
- Ознака соціальної істоти – здатність виокремлювати себе з групи, усвідомлення власного Я, особистості
- Необхідна умова формування самосвідомості – спілкування із іншими людьми, засвоєння їхніх думок про себе, комунікація
- Усвідомлення власного Я через бачення інших, співставлення уявлення про себе з уявленням про уявлення інших про мене – «*looking glass self*»

Концепція «дзеркального Я»

- Об'єкти соціального світу – складові елементи свідомості індивіда
- Суспільство та індивід – не має розмежування, невідокремлені явища
- Формування Я – через спілкування із іншими
- Уявлення про себе – відображення тих уявлень, які приписуються думкам інших
З основні елементи:
  - ✓ Уявлення про те, яким я здаюся іншому
  - ✓ Уявлення про думку іншого щодо мого образу
  - ✓ Самовідчуття, що виникає на основі цих уявлень (приниження або гордість)
- Образ Я виникає в соціальному процесі комунікативного обміну таким, яким він відображений у свідомості індивіда
- Суспільство як взаємодія ментальних процесів: я уявляю собі ваші думки, особливо щодо того, що я думаю про ваші думки
- Суспільство інтерналізується у свідомості: стає частиною власного Я через взаємодію із іншими

Концепція «первинних груп»

- Витоки соціальної організації – у «первинних групах» (вперше – А.Смол, 1894)
- Група людей, що тісно згуртовані міжособистісними стосунками та спільною працею: сім'я, дитячі ігрові групи, сусіди
- Універсальне виховне середовище для розвитку взаємодії і духу спільності
- Мають вирішальний вплив на формування соціальної природи особистості
- Середовище, в якому здійснюється соціалізація, її первинний осередок
- Сфера, де служіння цілому та кожному іншому має пріоритет над максимізацією власних інтересів. Індивідуалізм – альтруїзм
- Послаблення впливу первинних груп із зростанням індустріалізації та урбанізації – деперсоналізація, руйнування цілісності, ізоляція від самого себе

Психоаналіз З.Фрейда

- Основні праці: «Тлумачення сновидінь» (1900), «Три нариси з торі сексуальності» (1905), «Психологія мас і аналіз людського я» (1921), «Я і Воно» (1923), «Вступ до психоаналізу» (1915-17, 1933)...
- Ключова ідея – не лише зовнішні фактори спрямовують людину, але й внутрішні, які можуть бути як свідомими, так і несвідомими
- **Перший постулат психоаналізу:** психічні процеси несвідомі, свідомі лише окремі акти і сторони духовного життя
- Фрейд перший, хто емпірично вивчив несвідомі потяги і неусвідомлювані мотиви
- **Друге:** пристрастії прагнення людини схильні до сублимації – спрямування сексуальної енергії на соціальні цілі – створення культурних, мистецьких і соціальних цінностей людського духу
- Дії індивідів можуть бути детерміновані як свідомими, так і несвідомими психічними процесами

Вчення про несвідоме: основи психоаналізу

- 2 види несвідомого:
  - ✓ Те, що може перетворитись на свідоме (передсвідоме)
  - ✓ Перетворюється на свідоме із труднощами, або ніколи не усвідомлюється (власне несвідоме)
- Наслідки впливу несвідомого на дії людей:
  - ✓ Приймають рішення, не знаючи справжніх мотивів – симпатія, антипатія, деструкція
  - ✓ Несвідомі мотиви залишаються такими, оскільки люди не хочуть їх усвідомлювати
- Можливо виявити за допомогою нового методу – психоаналізу, або глибинної герменевтики, вільних асоціацій, вивчення помилок, обмовок

Структура особистості: Id (Воно) – Ego (Я) – Super-Ego (Над-Я)

- **Воно** – найбільш архаїчна структура особистості, включає генетично первісне; підкорена принципу задоволення; не знає про культуру, мораль; базується на інстинктах; є джерелом енергії особистості
Дві групи інстинктів:
  - ✓ Сексуальні, ті, що підтримуються за рахунок специфічної енергії життя – лібідо – Ерос, любов.
  - ✓ Деструктивні – інстинкт смерті, живляться агресивною енергією Танатоса, прагнення до руйнації, насильства, агресії, знищення інших і себе.
- **Я** – слідує принципу реальності, усвідомлює навколишній світ, враховує соціально-культурні цінності, використовує їх у своїх інтересах. Контролює потяги Воно, враховуючи потреби особистості
- **Над-Я** – формується у ранньому дитинстві із заборон та наказів, уподібнення власного Я чужому, Функції: самоспостереження, формування ідеалу, совість

Психологічні проблеми

- 3 типи конфліктів у діях індивіда:
  - ✓ Між індивідом та соціальним середовищем
  - ✓ Між Я і Воно – розум і пристрасті
  - ✓ Між Я і Над-Я – моральні почуття, провина } Внутрішній конфлікт
- Постійний тиск зовнішнього середовища на Я – включення захисних механізмів:
  - ✓ Вітиснення – знищення у свідомості мотивів дій, що викликають афект, напругу
  - ✓ Комплекси – постійно шукають вихід, впливають на поведінку, вимагають витрат енергії, щоб утримуватись у несвідомому
  - ✓ Сублимація – механізм захисту Я, спрямування енергії лібідо на суспільно корисні цілі. Потребує певних умов, інституціоналізованих структур
- Наслідок невдалих захисних процесів – неврози, депресії, фрустрації, реактивні стани

Досягнення та недоліки психологічного напрямку

- +
  - У центрі уваги – механізми та процеси групової та міжособистісної взаємодії – теоретичні та емпіричні дослідження громадської думки та масової комунікації.
  - Відмова від біологізації суспільного – подолання обмеженостей еволюціонізму, аналітичний характер концепцій.
  - Зародження нової дисципліни – соціальної психології
- - Заміна біологічного редукціонізму психологічним, розмежування психічних процесів та тих, що визначаються соціокультурними факторами
  - Виключення з аналізу економічних, політичних та культурних детермінант людської діяльності
  - Відсутність уваги до інтелектуального фактору, акцент на несвідомому – емоції, інстинкти, імпульси, навіювання, пристрасті, бажання

Семінарське заняття 15. (2 год.)

На початку семінарського заняття студентству пропонується пройти вікторину на платформі [Kahoot!](#) На семінарських заняттях, присвячених розгляду психологічного напрямку в соціології XIX століття, будуть детальніше проговорені і пояснені як правильні відповіді, так і помилки, допущені при відповідях на питання вікторини.

Типові питання гри представлено нижче:

Чи буде натовп, утворений з професорів університету, мати вищі інтелектуальні здібності, ніж натовп людей без освіти?

Так Ні

Що, згідно з З.Фройдом, засвідчує дана обмовка?

сублимацію симптоми неврозу

прояв несвідомого раціоналізацію

Доступно за посиланням: <https://create.kahoot.it/details/19a2c0b6-cc6d-4ae0-b8c0-6f15ed64955f>

Питання для обговорення:

1. Психологічний напрямок в соціології та його особливості. Психологічний редукціонізм.
2. Психологія народів (М.Лацарус, Х.Штейнталь, В.Вундт).
3. Психологія натовпу Г.Лебона.

В межах семінарського заняття студентам пропонується переглянути коротке відео на тему «*День в історії. 76 років тому в США почалась паніка через уявний напад марсіан*» за посиланням: https://24tv.ua/den_v_istoriyi_76_rokiv_tomu_v_ssha_pochalas_panika_cherez_ujavniy_napad_marsian_n503037

Після перегляду здійснюється обговорення побаченого на основі попередньої теоретичної підготовки до питання «Психологія натовпу Г.Лебона»:

- Який різновид натовпу за Г.Лебоном представлено? Які ознаки натовпу тут однозначно прослідковуються?
- Які об'єктивні (суспільно-історичні) події обумовили прецедент паніки?
- Якщо людина вже потрапила до подібної ситуації, як би Ви порадили їй поводити себе?
- Які соціально-психологічні групові механізми явно прослідковуються у даній ситуації?
- Якою була структура натовпу (гомогенний, гетерогенний натовп)? Чи був тут лідер та інша рольова диференціація?
- Чи наявні у даній ситуації чутки? Які поради Ви дали б місцевій адміністрації для профілактики розповсюдження чуток та паніки за подібних обставин?
- Як ви поясните з точки зору соціології наявність галюцинацій у населення? Чи можемо ми гіпотетично говорити про психічні розлади (хвороби) у цих людей?

Перелік питань до семінарського заняття 16. (2 год.)

1. Соціологія як наука за Г.Тардом: предмет та метод(и).
2. Теорія наслідування Г.Тарда. Базові соціальні процеси: повторення, опозиція, адаптація відкриттів.
3. Інтеракціонізм Ч.Кулі:
  - Концепція «дзеркального Я».
  - Концепція первинних груп.

Перелік питань до семінарського заняття 17. (2 год.)

1. Основні постулати психоаналітичної теорії З.Фрейда.
2. Вчення про несвідоме З.Фрейда. Принцип задоволення та принцип реальності.
3. Структура особистості за З.Фрейдом.
4. Конфлікти у структурі особистості та механізми психологічного захисту.

Завдання для самостійної роботи (виконується *одне* з завдань як відпрацювання пропущеного семінарського заняття 15, 16 або 17 і надсилається викладачу у встановлені терміни)

1. На основі аналізу натовпу Г.Лебоном (специфічних особливостей натовпу, поведінки людини в ньому, основних видів натовпу) проаналізуйте 3 ситуації/ події/ явища з сучасної (української) історії, економічної/ політичної/ віртуальної/повсякденної/ будь-якої іншої сфери, які дозволяють ідентифікувати їх як натовп (згідно з Лебоном). Обґрунтуйте вибір кожного з прикладів, використовуючи аргументи Лебона.
2. Чи можна розглядати «клас для себе» (в інтерпретації К.Маркса) як натовп (в інтерпретації Г.Лебона)? Обґрунтуйте відповідь, використовуючи основні положення теорій зазначених авторів.
3. Прочитайте запропонований фрагмент книги Дж.Роулінг «Гаррі Поттер і келих вогню» (надається викладачем). Проаналізуйте поведінку головного героя (Г.Поттера) з позиції основних елементів «Дзеркального Я» за Ч.Х.Кулі:
  - Наше уявлення про сприйняття нас іншими
  - Наше уявлення про оцінку нас іншими
  - Наше самопочуття як результат сприйнятої нами реакції інших

Література до теми 7.

Основна

1. Кулі Ч.Х. Людська природа і соціальний порядок// Гуменюк Л.Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. – Т.1. – Львів: ЛьвДУВС, 2019. – С.666-676.
2. Кулі Ч.Х. Первинні групи.// Гуменюк Л.Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. – Т.1. – Львів: ЛьвДУВС, 2019. –С.250-255.
3. Лебон Г. Психологія людських спільнот. Пер. з франц. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2020. – С.105-125.
4. Фройд З. Невпокій в культурі. Пер. з нім. – Львів : Видавництво «Апріорі», 2021 – С.25-88.
5. Szacki, Jerzy. History of sociological thought. – Westport, Conn.: Greenwood Press, 1979. – P.244-277.

Додаткова

1. Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології: від Античності до початку ХХ ст. - К.: Либідь, 1993. – 336 с. – С.223-242.
2. Прохасько Ю. Культурна досада// Фройд З. Невпокій в культурі. Пер. з нім. – Львів : Видавництво «Апріорі», 2021. – С.3-15.
3. Kult: Podcast. Фройд: ерос, Едип, сні, психоаналіз. URL: <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=Pg9ybdCQFuE&t=0s>

Контрольні питання до теми 7.

1. Загальна характеристика натуралістичного напрямку у соціології ХІХ ст.
2. Основні положення концепції психології народів В.Вундта.
3. Психологія натовпу Г.Лебона: поняття та специфічні риси натовпу. Поведінка людини в натовпі.
4. Основні положення теорії наслідування Г.Тарда.
5. Основні положення інтеракціонізму Ч.Х.Кулі.
6. Концепція «дзеркального Я» Ч.Х.Кулі.
7. Концепція первинних груп Ч.Х.Кулі.
8. Основні постулати психоаналізу З.Фрейда.
9. Вчення про несвідоме З.Фрейда.
10. Структура особистості за З.Фрейдом.

ТЕМА 8. НІМЕЦЬКА ФОРМАЛЬНА СОЦІОЛОГІЯ

Опорні слайди до теми 8.

Витоки німецької соціології

- Критика позитивізму за ігнорування специфіки соціальних явищ та процесів; відмова від природничих методів дослідження, пошук соціогуманітарних альтернатив.
- Німецька соціологія:
  - ✓ зв'язок із класичною філософією (неокантіанство Баденська школа В.Віндельбанд, Г.Рікерт), філософія життя (Ф. Ніцше, А.Шопенгауер, В.Дільтей)
  - ✓ вплив німецької історичної школи – ідея про специфічну духовну сутність господарських, правових і релігійних інститутів
  - ✓ пошуки специфічного предмету і методу дослідження, виокремлення із масиву історичного, економічного, правового та філософського знання
  - ✓ формально-аналітична орієнтація

Фердинанд Тьоніс

- Основна робота: «**Спільнота та суспільство**. Основні поняття чистої соціології» (1887) + «Злочинність як соціальне явище» (1909), «Мораль» (1909), «Критика громадської думки» (1922), «Власність» (1926), «Прогрес і розвиток соціології» (1926), «Вступ до соціології» (1931), «Основні поняття чистої соціології» (1935) та багато ін.
- Науковий внесок:
  - ✓ **історія філософії і соціальної думки** (праці про Гобса, Лейбніца, Спінозу, Ніцше, Спенсера, Маркса)
  - ✓ **Емпіричні дослідження** (аналіз проблем злочинності, бідності, самогубства)
  - ✓ Соціологія як **формально-аналітична** дисципліна, що досліджує форми соціального існування, розробляє систему загальних понять і типів, необхідних для опису та розуміння соціальних явищ
- Один з засновників німецької класичної соціології, який сприяв оформленню соціології як наукової дисципліни та її інституціоналізації в Німеччині

(1855-1936)

Соціологія

- Поєднання раціоналістичного й історичного підходів до проблеми виникнення та існування держави, права, соціальних інститутів
- **Загальна соціологія** – досліджує всі прояви соціальності (у т.ч. у тварин та рослин)
- **Спеціальна** – вивчає соціальне, яке утворюється в результаті взаємодії людей
  - ✓ **Чиста** – розробка формалізованої системи позаісторичних «чистих» категорій; аналіз суспільства у статичному стані; метод – понятійне конструювання, абстрагування; предмет – те, що утворюється в результаті взаємодії, за рахунок **взаємоствердження**
  - ✓ **Прикладна** - аналізує суспільство у зміні та розвитку, метод – гіпотетико-дедуктивний, запобігати історизму – через введення понятійних антиномій, постійний рух і соціальні зміни
  - ✓ **Емпірична (соціографія)** – спостереження і порівняння фактів життя сучасного суспільства за допомогою емпіричних методів (базується на даних статистики)

Соціологія форм

- Метод ізолюючої абстракції; "визначення чистих форм" соціальної взаємодії, прямих аналогів яким у суспільному житті не має
- Вибудовування розгалуженої концептуальної системи "чистих" позаісторичних соціологічних понять, в якій базовими категоріями стають понятійні антиномії – "спільнота" та "суспільство"
- «Завдання – розкласти феномени соціальних відносин на їх елементи й теоретично вільно комбінувати їх незалежно від того чи існують такі чисті форми в реальному житті»

Gemeinschaft (спільнота) та Gesellschaft (суспільство)

- В основі протиставлення два типи воління:
  - ✓ **Сутнісна воля Wesenwille** – природна, виникає на основі однаковості, воля цілого
  - ✓ **Вибіркова воля Kürwille** – раціональна воля; розщеплення на множину окремих волей, що поєднуються механічно
- Відносини **Gemeinschaft** спільноти укорінені в емоціях, взаємозалежності, базуються на традиціях, соціальне ціле визначає і передує окремим складовим частинам, **органічний** соціальний зв'язок:
  - ✓ **Кровноспоріднені** – гемайншафт крові
  - ✓ **Сусідські** – гемайншафт спільного проживання
  - ✓ **Дружні** – гемайншафт духу
- Відносини **Gesellschaft** суспільні – раціональний обмін, свідоме рішення учасників щодо корисності або цінності, соціальне ціле складається із частин, **механічний** зв'язок.

Gemeinschaft	Gesellschaft
Тісна згуртованість, солідарність, симпатія	Роздільність, незважаючи на взаємопоєднаність – кожен сам по собі
Природно утворена єдність	Фіктивна єдність
Соціальне ціле передує частинам	Соціальне ціле дорівнює сукупності частин
Соціальна воля у формі згоди, моралі і релігії	Соціальна воля у вигляді конвенції, політики і громадської думки
Безпосередні, неформальні, інтимні стосунки в рамках невеликих спільнот	Домінування інструментальних і формалізованих стосунків у межах великих груп
Довіра, симпатія, глибина почуттів, моральні зобов'язання	Домінування раціональності над почуттями; протилежно спрямовані прагнення; взаємодія лише в розрахунку на отримання вигоди
Норми – звички та звичаї; релігійні цінності	Право, що фіксується документально; світські цінності

РИСИ	Gemeinschaft	Gesellschaft
Соціальні відносини	Спорідненість	Економічний обмін
Типові інститути	Родина (сім'я)	Держава й економіка
Образ індивіда	Образ «Я»	Особистість і громадянин
Форма багатства	Земля	Гроші
Тип законодавства	Сімейне право	Право контракту
Основні утворення	Село	Місто
Соціальний контроль	Звичаї, мораль, релігія	Закон і громадська думка

Piotr Sztompka, The Sociology of Social Change (1993)

Класифікація соціальних форм і норм

- Класифікація **соціальних форм**:
  - ✓ **Соціальні відносини** – усвідомлення необхідності, взаємних прав і обов'язків учасників. Соціальні кола – перехідний елемент.
  - ✓ **Сукупності** (групи) – характеризуються спільними прагненнями, бажаннями, почуттями і способами думок
  - ✓ **Корпорації** (об'єднання) – має внутрішню організацію та розподіл функцій
- Класифікація **соціальних норм**:
  - ✓ **Норми соціального порядку** – сукупність норм найзагальнішого порядку
  - ✓ **Правові норми** – формуються із звичаїв шляхом формалізації
  - ✓ **Норми моралі** – встановлюються релігією або громадською думкою
- Всі типи мають аналітичний, ідеально-типовий характер, не зустрічаються у чистому вигляді

Георг Зімель

- Несистематичний автор
- Специфічне художнє бачення та естетичне сприйняття
- Есеїстська спрямованість мислення; есе як форма викладу, якій Зімель надавав перевагу
- Соціологія – не на першому плані в інтелектуальній біографії Зімеля
- Широта інтересів: соціологія пізнання, міста, сім'ї, конфлікту, культури, їжі, чуттів; просторова організація соціального життя, дослідження моди, грошей, взаємовідносини між статями, спіритизм, війна, казки...
- Основна тема – взаємодія суспільства, людини і культури
- Реальність нескінченно мінлива і калейдоскопічна і вловити її можна лише у фрагментах

Георг Зімель

3 етапи творчості

- Вплив **натуралізму** та теорії еволюції Г.Спенсера. Основна робота: «Соціальна диференціація» (1890) – соціальна еволюція як структурна диференціація суспільства, конфлікт, який має позитивні наслідки, як засіб досягнення єдності
- **Неокантіанський етап**: «Проблеми філософії історії» (1905), «Соціологія. Дослідження форм усупільнення» (1908), «Філософія грошей» (1900), «Філософія культури» (1911) – викладені основні питання соціології
- Вплив **філософії життя**, особлива увага до філософії мистецтва, питань світогляду і способу діяльності митців – Рембрандт, Рільке, Гете, Роден, пошук змісту творчості «Світогляд» (1918)

(1858-1918)

Метод, предмет і завдання соціології

- 3 частини соціології:
  - ✓ **Чиста** або **формальна соціологія** досліджує чисті форми усупільнення, є теорією пізнання соціальних наук
  - ✓ **Загальна соціологія** – застосування соціологічного методу для дослідження історичного життя
  - ✓ **Філософська соціологія** – епістемологічні та метафізичні аспекти соціального
- Соціологія як один з багатьох можливих підходів до аналізу дійсності
- Необхідність обмеження завдань і предмету соціології
- Соціологія як науковий метод, який застосовується до всіх соціальних проблем (аналог геометрії, граматики), вивчає не зміст суспільних явищ, а загальну для них соціальну форму
- Суспільство як сукупність форм і систем взаємодії; людина як суспільний атом
- Мета соціологічного методу – знаходження особливого роду факторів, які є предметом соціології: «чисті форми усупільнення» - *vergesellschaftung*

Формальна соціологія

- Базується на розрізненні змісту і форми. Зміст – внутрішній психологічний стан, форма – зовнішня, уможливує сумісне існування та розуміння
- Співвідношення форми та змісту:
  - ✓ одна й та ж сама форма усупільнення може з'являтися при абсолютно відмінному змістові
  - ✓ однаковий за змістом інтерес може втілюватися в різноманітних формах усупільнення
  - ✓ «У будь-якому наявному соціальному явищі зміст і суспільна форма утворюють цілісну реальність»
- Класифікація форм усупільнення:
  - ✓ **Соціальні процеси** – постійні незалежні від конкретних обставин їх реалізації явища: підкорення, панування, змагання, примирення, конфлікт, мода
  - ✓ **Соціальні типи** – сутності, яких набуває людина у відносинах з іншими, проявляються незалежно від ситуації: цинік, бідняк, аристократ, кокетка, чужинець
  - ✓ **Моделі розвитку** – характеристики певних процесів соціального розвитку та особливостей їх перебігу на різних етапах: соціальна диференціація

Розуміюча соціологія

- Розуміння – метод, що характеризує виключно соціальне пізнання
- Результат розуміння – відкриття смислу дії
- Вимога визнання відносності соціально-історичних пояснень і врахування ролі суб'єктивних компонентів у пізнанні
- Розуміння як поєднуюча ланка між чистою соціологією і соціальною філософією
- Розумінню доступні лише типові поєднання переживань

Значення ідей Г.Зімеля для соціології

- Проблематика інтеракції та мікросоціології
- Формальна соціологія (Л. фон Візе, Р. Е. Парк, С. Бугле, Ж. Гурвіч)
- Ідеї, що розглядаються у відриві від концепції Зімеля: *особливості міського життя, конфлікт як соціального явища, різні "соціальні типи", метаморфози релігійності, позиції жінки в суспільстві...*
- Попередник постмодернізму, який передчував руйнацію всіх ієрархій цінностей, що існували досі

Перелік питань до семінарського заняття 18. (2 год.)

1. Німецька класична соціологія: передумови виникнення та основні характеристики
2. Німецька формальна соціологія: специфіка аналізу суспільства
3. Соціологічна концепція Ф.Тьоніса:
  - Соціологія як наука.
  - Типологія соціальної волі.
  - Спільнота та суспільство як основні категорії формальної соціології Ф.Тьоніса.
  - Типологія соціальних форм: соціальні відношення, сукупності, корпорації.

Перелік питань до семінарського заняття 19. (2 год.)

1. Структура соціології за Г.Зімедем.
2. Предмет, метод і завдання соціології за Г.Зімедем:
  - В чому Г.Зімель вбачає проблему визначення предмету соціології?
  - Як співвідносяться між собою поняття форми та змісту усупільнення?
  - Формальна соціологія як новий метод дослідження.

Перелік завдань до семінарського заняття 20. (2 год.)

1. Ознайомтеся з зображеннями, представленими у документі «фото для аналізу» в moodle. Спробуйте виокремити *спільні змісти та форми усупільнення* (як їх розрізняє Г. Зімель),

котрі об'єднують різні ситуації, зображені на фото. Припускаю, що інтерпретації ситуацій на фото можуть відрізнятися, але тим цікавіше буде обмінятися індивідуальними враженнями та аргументацією.

Приклади фото для аналізу:

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

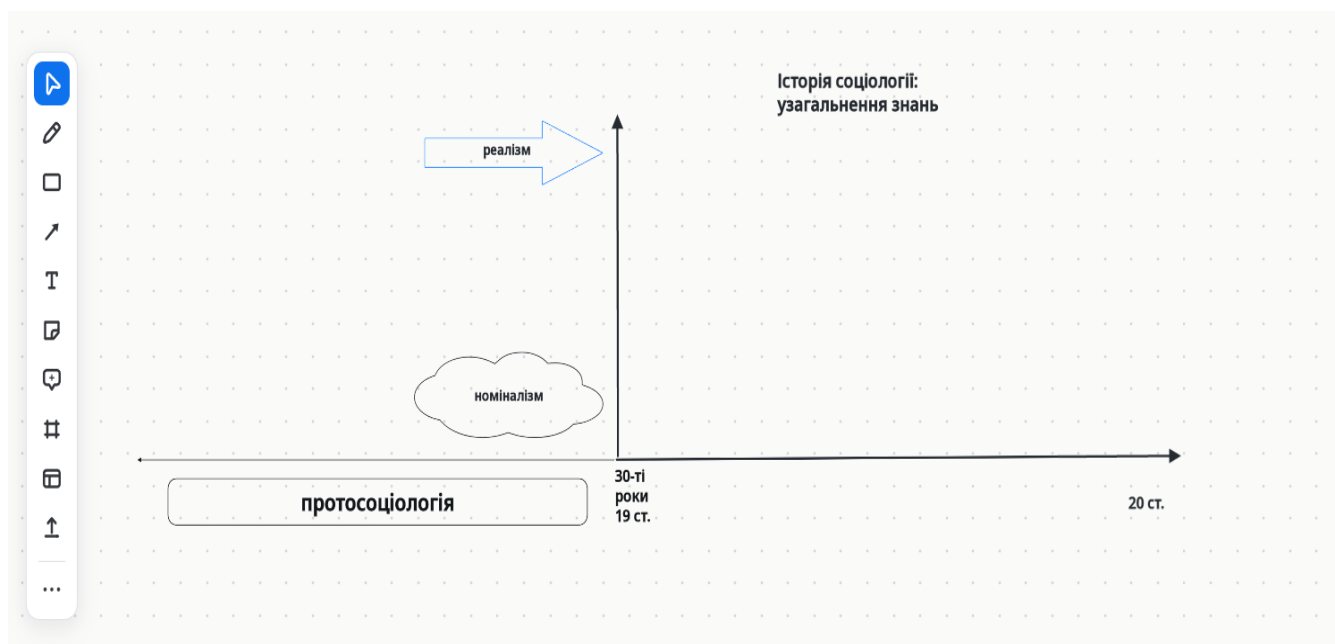
2. На основі аналізу есе Г.Зімеля «Експурс про чужинця», охарактеризуйте соціальний тип чужинця через ідентифікацію його специфічних рис.

Семінарське заняття 21. (2 год.)

Дане семінарське заняття є підсумковим в межах семестру, його мета – систематизувати отримане знання й розпочати підготовку до іспиту.

1. Гра «Соціологічний крокодил». Студентська група ділиться на 2-3 команди по 4-7 осіб у кожній (в залежності від кількості присутніх). Кожна з команд по чергово делегує одного з членів, його мета – протягом однієї хвилини пояснити якомога більше слів та словосполучень на картках, показуючи їх лише жестами і мімікою (без жодних звуків). Попередньо підготовлені картки готує викладач (приклади слів на картках – «позитивізм», «Огюст Конт», «сублімація», «марксизм» та ін.). За кожне вгадане слово команда отримує 1 бал. Гра продовжується 4 раунди, три з яких відбуваються за вище описаними правилами. Четвертий раунд має видозміни у правилах – кожній з команд надається десять карток без жодних написів, учасники самі заповнюють картки соціологічною термінологією для подальшої пропозиції відгадування командою суперників.

2. Студентам пропонується розташувати теорії, напрямки та доробок окремих особистостей на координатній площині, де горизонтальна вісь відображує хронологію виникнення теорії, тоді ж як вертикальна – її парадигмальну орієнтацію за критерієм «реалізм - номіналізм». Завдання виконується на дошці (за умови роботи в офлайн режимі), або ж у віртуальному додатку з відповідною функцією (наприклад, Virtual Background Zoom Workspace).

Завдання для самостійної роботи (виконується як відпрацювання пропущеного семінарського заняття 19, 20 або 21 і надсилається викладачу у встановлені терміни).

При обґрунтуванні специфічного соціологічного кута зору, Г.Зімель розрізняє зміст та форму усупільнення. Він вважає, що суспільство існує там, де кілька індивідів вступають у взаємодію, яка завжди виникає з певних потягів або заради певних цілей: «Еротичні, релігійні або суто суспільні потяги, цілі захисту і нападу, гри і збагачення, допомога і повчання, а також численні інші призводять до того, що людина вступає у спілкування, діє одна для одної, одна з одною і одна проти одної, тобто чинить впливи на інших та зазнає впливів від інших». Змістом усупільнення Г.Зімель називає усе те, що проявляється в особистостях в будь-якій конкретній історичній дійсності в якості потягу, інтересу, цілі, схильності, психічного стану, що стимулює виникнення взаємодії. Автор зазначає, що самі по собі ці змісти несоціальні за своєю природою. Соціальними вони стають лише тоді, коли перетворюють ізольоване існування індивідів у певні форми суспільного існування. Відтак усупільнення є формою, яка

реалізується в нескінченно різноманітних видах взаємодії. Г.Зімель пише про такі форми усупільнення як панування, підпорядкування, конкуренцію, конфлікт, наслідування, поділ праці, партійну структуру, представництво, інклюзивність щодо членів і ексклюзивність щодо не членів тощо. Соціолог стверджує, що одна й та ж форма усупільнення може з'являтися при абсолютно відмінному змістові, для абсолютно різних цілей. Водночас однаковий за змістом інтерес може уособлюватися в різноманітних формах усупільнення.

На основі зазначеного розрізнення форми та змісту усупільнення, знайдіть у TikTok, Facebook, Instagram чи на YouTube, 6 коротких відео: у 3-х з яких зображатиметься одна форма й різний зміст усупільнення, а в інших 3-х – навпаки: один зміст реалізовуватиметься в різних формах. Обгрунтуйте власний вибір.

Література до теми 8.

Основна

1. Simmel G. The Stranger//The Sociology of Georg Simmel by Kurt Wolff. New York: Free Press, 1950, pp. 402 - 408.
2. Simmel G. The Problem of Sociology// American Journal of Sociology , Nov., 1909, Vol. 15, No. 3, pp. 289- 320
3. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство. Основні поняття чистої соціології / Пер. з нім. – К.: Дух і літера, 2005. – С.17-19, 22-37, 52-69.
4. Szacki, Jerzy. History of sociological thought. – Westport, Conn.: Greenwood Press, 1979. – P.337-373.

Додаткова

1. Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології: від Античності до початку ХХ ст. - К.: Либідь, 1993. – С.261-278.
2. Ручка А. О., Танчер В. В. Курс історії теоретичної соціології : навчальний посібник. - Київ: Наукова думка, 1995. - С.60-72.

Контрольні питання до теми 8.

1. Німецька класична соціологія: передумови виникнення та основні характеристики
2. Німецька формальна соціологія: специфіка аналізу суспільства
3. Соціологічна концепція Ф.Тьоніса:
4. Структура соціології за Ф.Тьонісом.
5. Спільнота та суспільство як основні категорії чистої соціології Ф.Тьоніса.
6. Типологія соціальних форм: соціальні відношення, сукупності, корпорації.
7. Класифікація соціальних форм за Ф.Тьонісом: соціальні відношення, сукупності, корпорації.
8. Класифікація соціальних норм за Ф.Тьонісом.
9. Основні етапи творчості Г.Зімеля.
10. Структура соціології за Г.Зімелем.
11. Предмет, метод і завдання соціології за Г.Зімелем.
12. Формальна соціологія Г.Зімеля: розрізнення змісту та форми усупільнення.
13. Розуміюча соціологія Г.Зімеля.
14. Значення ідей Ф.Тьоніса та Г.Зімеля для соціології.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки. Київ: Універс, 2004.
2. Гуменюк Л.Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. – Т.1. – Львів, 2019.
3. Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології: від Античності до початку ХХ ст. - К.: Либідь, 1993.
4. Ручка А.О., Танчер В.В. Курс історії теоретичної соціології. Київ: Наукова думка, 1995.
5. Coser, Lewis. Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context. 2nd Edition. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1977.
6. Szacki, Jerzy. History of sociological thought. – Westport, Conn.: Greenwood Press, 1979.

Додаткова:

1. Арістотель. Політика URL: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm>
2. Глібовицький. Суспільні договори та «розкол» українців. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Liu4mFVAe2M>.
3. Гоббс Т. Левіафан, або суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2000. – С.12-29, 150-197.
4. Енгельс Ф. Лист до Франца Мерінга// Маркс К., Енгельс Ф. Твори. Т.39. Пер з рос. – Київ: Видавництво політичної літератури України. 1968. – С.78-83.
5. Кампанелла Т. Місто Сонця. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3439>
6. Лебон Г. Психологія людських спільнот. Пер. з франц. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2020. – С.105-125.
7. Макеєв С. Огюст Конт: біля витоків соціологічної уяви// Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2013 – №2 – С.184-198.
8. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки; Державець. Пер.з італ. – Харків: Фоліо, 2007. – С.457-484.
9. Маркс К. До критики політичної економії / Пер. з нім. М. Порш; ред. Є. Касяненко; вид. 2-ге. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – С. 39-43.
10. Маркс К. Злиденність філософії: Відповідь на «Філософію злиднів» Прудона / Пер. з фр. і нім. – Б.м.: Партвидав «Пролетар», 1932. – С. 145-52.
11. Маркс К., Енгельс Ф. Комуністичний маніфест. – Х.: Державне видавництво України, 1930. – С. 44-94.
12. Маркс К., Енгельс Ф. Критика Готської програми / Пер. з нім. – Б.м.: Партвидав "Пролетар", 1933. – С. 18-39.
13. Маркс К. Економічно-філософські рукописи.// Маркс К., Енгельс Ф. Твори. Пер. з 2-го рос. вид. – К.: Політвидав України. Т. 42. 1980. – XXV, 503 с. – С. 81-93.
14. Мор Т. Утопія. Золота книжечка, така ж корисна, як забавна, про найкращий устрій держави і про новий острів Утопія. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printitzip.php?tid=3752>
15. Платон. Держава. URL: <http://litopys.org.ua/plato/plat.htm>
16. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. В 2 тт. Т.1 У полоні Платонових чар. Пер з англ. – К.: Основи, 1994.
17. Рассел Б. Історія західної філософії. URL: <http://litopys.org.ua/russel/rus04.htm>
18. Резник О. Популістські орієнтації населення України впродовж соціальних трансформацій. URL: <https://dif.org.ua/article/populistski-orientatsii-naselennya-ukraini-vprodovzh-sotsialnikh-transformatsiy>
19. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права. URL: <http://litopys.org.ua/rousseau/rous.htm> (фрагменти тексту для підготовки надаються викладачем).
20. Себайн Дж., Торсон Т. Історія політичної думки. Пер.з англ. – Київ: Основи, 1997. – С.305-322.

21. Соболевська М. Специфіка дисциплінарного статусу соціології як гуманітарної науки // вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Соціологія. – 2012. – №3. – С. 10-15.
22. Судаков В.І. Соціологія як наука: дисциплінарний статус соціології в контексті сучасних соціальних змін // Наукові студії Львівського соціологічного форуму "Багатовимірні простори сучасних соціальних змін": Збірка наукових праць / Судаков В.І. – Львів: Вид. центр Львівського національного університету ім.І.Франка, 2008. – С. 3–7.
23. Тарасенко В.І. Дивовижна "ненаука" соціологія // Соціологія: теорія, методи, маркетинг – 2004. – №2. – С. 5–23.
24. Тарасенко В. Проблема начала і самообґрунтування соціології // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 3. – С. 5-23.
25. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство. Основні поняття чистої соціології / Пер. з нім. – К.: Дух і літера, 2005.
26. Фройд З. Невпокій в культурі. Пер. з нім. – Львів : Видавництво «Апріорі», 2021 – С. 3-15, 25-88.
27. Штомпка П. Десять тез про статус соціології в нерівному світі. URL: https://sociology.knu.ua/sites/default/files/newsfiles/visnyk2012_3.pdf
28. "Яка в нас суспільна угода": есей філософа Вахтанга Кебуладзе. URL: <https://suspilne.media/culture/414696-aka-v-nas-suspilna-ugoda-esej-filosofa-vahtanga-kebuladze/>
29. Kult: Podcast. Макіавеллі: "Володар", мораль, реальна політика. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=8BWypFDCnFk&t=76s>
30. Kult: Podcast. Фройд: ерос, Едип, сні, психоаналіз. URL: <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=Pg9ybdCQFuE&t=0s>
31. Kult: Podcast. Що таке суспільна угода? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=AcvZkiWmanA>
32. Folkways A Study Of The Sociological ImporTance Of Usages, Manners, CusToms, Mores, And Morals By William Graham Sumner. – P.1-39.
33. History Of Civilization In England. By Henry Thomas Buckle. (Chapter II. Influence Exercised By Physical Laws Over The Organization Of Society And Over The Character Of Individuals).
34. Merton, Robert K. (1968) Social Theory and Social Structure. New York: The Free Press. – P.23-59.
35. Simmel G. The Stranger//The Sociology of Georg Simmel by Kurt Wolff. New York: Free Press, 1950, pp. 402 - 408.
36. Simmel G. The Problem of Sociology// American Journal of Sociology , Nov., 1909, Vol. 15, No. 3, pp. 289- 320.
37. Spencer H. The Principles of Sociology, vol. 1 (1898). URL: <https://oll.libertyfund.org/titles/spencer-the-principles-of-sociology-vol-1-1898>.
38. The Inequality Of human Races By Arthur de Gobineau. (Chapter XVI. Recapitulation; The Respective Characteristics Of The Three Great Races; The Superiority Of The White Type, And, Within This Type, Of The Aryan Family).

Корисні онлайн-ресурси

<https://sociology.elearningacademy.site/course/view.php?id=67> – дисципліна «Теорія та історія соціології (1 семестр)» на платформі системи дистанційного навчання moodle факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, де розміщені відеозаписи та презентації лекцій, завдання та матеріали для підготовки до семінарських занять, а також завдання для самостійної роботи.

Навчальне видання

Червінська Тетяна
Соболевська Марина
Мороз Євгенія
Дейнека Артемій

Теорія та історія соціології (1 семестр)

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС
для студентів спеціальності 054 “Соціологія”
освітнього ступеня бакалавр
освітньої програми «Соціологія»

Редагування та комп’ютерне верстання: в авторській редакції